

Fimmtudaginn 19. febrúar 1981.

Nr. 33/1978.

Eigendur og ábúendur jarða, er land eiga að Mývatni:

Gestur Jónasson, Álftagerði I

Dagbjartur Sigurðsson, Álftagerði II

Freydís Sigurðardóttir, Álftagerði III

Arnfríður Aðalgeirsdóttir, Álftagerði IV

Illugi Jónsson, Bjargi

Kristján Þórhallsson, Björk

Stefán Þórarinnsson, Borg

Árni Halldórsson, Garði I

Þorgrímur Starri Björgvinsson, Garði II

Sigurður Jónsson, Garði II

Sveinn Jónsson, Garði II

Jódís Jónsdóttir, Garði II

Jórunn Jónsdóttir, Garði II

Anna Jónsdóttir, Garði II

Stefán Sigurðsson, Geirastöðum

Héðinn Sverrisson, Geiteyjarströnd I

Þorsteinn Aðalsteinsson, Geiteyjarströnd II

Þorsteinn Aðalsteinsson, Geiteyjarströnd III

Þorsteinn Þorsteinsson, Geiteyjarströnd III

Jón Elliði Þorsteinsson, Geiteyjarströnd III

Gunnar Þorsteinsson, Geiteyjarströnd III

Ingunn Emma Þorsteinsdóttir, Geiteyjarströnd III

Helgi V. Helgason, Grímsstöðum I

Laufey Helgadóttir, Grímsstöðum I

Kristjana Sigfinnsdóttir, Grímsstöðum II,

ábúendur Kjartan Sigurðsson og

Ragnar Sigfinnsson,

Haukur Aðalgeirsson, Grímsstöðum III

Steingrímur Jóhannesson, Grímsstöðum IV

Ívar Stefánsson, Haganesi

Einar Ísfeldsson, Kálfaströnd I og II

Auður Ísfeldsdóttir, Kálfaströnd I og II

Elín H. Einarsdóttir, Kálfaströnd I og II

Finnbogi Stefánsson, Nónbjargi
 Óskar Illugason, Reykjahlið I
 Jón Valgeir Illugason, Reykjahlið I
 Jón B. Sigurðsson, Reykjahlið II
 Laufey Sigurðardóttir, Reykjahlið II
 Svava Sigurðardóttir, Reykjahlið II
 Þuríður Sigurðardóttir, Reykjahlið II
 Guðrún Sigurðardóttir, Reykjahlið II
 Jón P. Þorsteinsson, Reykjahlið III
 María Þorsteinsdóttir, Reykjahlið III
 Baldur Sigurðsson, Reykjahlið IV
 Ármann Pétursson, Reynihlið
 Ríkissjóður, ábúandi:
 Örn Friðriksson, Skútustöðum I
 Yngvi Kristjánsson, Skútustöðum II
 Jón Kristjánsson, Skútustöðum II
 Óli Kristjánsson, Skútustöðum II
 Ríkissjóður, ábúandi:
 Jón Þorláksson, Skútustöðum III
 Jón Sigtryggsson, Syðri-Neslöndum
 Sigurveig Sigtryggisdóttir, Syðri-Neslöndum
 dánarbú Guðrúnar Sigtryggisdóttur,
 Syðri-Neslöndum
 Freysteinn Jónsson, Vagnbrekku
 Sverrir Tryggvason, Víðihlið
 Jón Aðalsteinsson, Vindbelg
 Sigurgeir Aðalsteinsson, Vindbelg
 Þorsteinn Aðalsteinsson, Vindbelg
 Hallgrímur Þórhallsson, Vogum I
 Einar G. Þórhallsson, Vogum I
 Sigurgeir Jónasson, Vogum II
 Kristín Jónasdóttir, Vogum II
 Hallgrímur Jónasson, Vogum II
 Pétur Jónasson, Vogum II
 Stefán Sigfússon, Vogum III
 Hinrik Sigfússon, Vogum III
 Jón Árni Sigfússon, Vogum III

Valgerður Sigfúsdóttir, Vogum III
 Þorlákur Jónasson, Vogum IV
 Helga Axelsdóttir, Ytri-Neslöndum
 dánarbú Bjargar Stefánsdóttur
 v/Ytri-Neslanda,
 dánarbú Þórarins Stefánssonar
 v/Ytri-Neslanda
 ábúandi Stefán Axelsson,
 (Páll S. Pálsson hrl.)

gegn

landbúnaðarráðherra, iðnaðarráðherra og
 fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs
 (Sigurður Ólason hrl.)

og

hreppsnefnd Skútustaðahrepps f. h.
 hreppsins til réttargæslu
 (Stefán Pálsson hrl.)

og

til réttargæslu gegn eigendum jarða í Skútu-
 staðahreppi, sem ekki eiga land að Mývatni:
 Jóni Kristjánssyni, Arnarvatni I
 Bóthildi Benediktsdóttur, Arnarvatni II
 Arnljóti Sigurðssyni, Arnarvatni III,
 Eysteini Sigurðssyni, Arnarvatni IV
 Katli Þórisyni, Baldursheimi
 Pétri Þórisyni, Baldursheimi I
 Baldri Þórisyni, Baldursheimi II
 Böðvari Jónssyni, Gautlöndum I
 Jóni Péturssyni, Gautlöndum II
 Pétri Gauti Péturssyni, Gautlöndum II
 Sigurgeir Péturssyni, Gautlöndum II
 Helga Jónassyni, Gränavatni I
 Sigrúnu Bendiktsdóttur, Gränavatni II,
 Þórdísi Benediktsdóttur, Gränavatni II
 Þórhildi Benediktsdóttur, Gränavatni II
 Sveini Helgasyni, Gränavatni III
 Sigurði Þórisyni, Gränavatni IV

**Sigurði Bárðarsyni, Heiði
 Ásmundi J. Kristinssyni, Heiðmörk
 Jónasi Sigurgeirssyni, Helluvaði I
 dánarbúi Sigríðar Sigurðardóttur
 v/Helluvaðs II
 Guðmundi Jónssyni, Hofsstöðum
 Árna Gíslasyni, Laxárbakka
 Steingrími Kristjánssyni, Litluströnd
 Kolbeini Ásmundssyni, Stöng
 Sigurði Kristjánssyni, Stöng II, og
 Þráni Þórólfsyni, Þórólfshevoli**
 (Ragnar Steinbergsson hrl.).

Eignarréttur að botni stöðuvatns. Frávísun frá héraðsdómi
 að hluta. Gjafsókn.

Dómur Hæstaréttar.

Mál þetta dæma hæstaréttardómararnir Björn Sveinbjörns-
 son, Ármann Snævarr, Benedikt Sigurjónsson, Magnús Þ.
 Torfason og Gaukur Jörundsson prófessor.

Áfrýjendur hafa áfrýjað máli þessu með stefnu 10. febrúar
 1978. Þeir krefjast þess, að hinum áfrýjaða dómi verði hrund-
 ið, að undanskildum ákvæðum hans um gjafsóknar- og gjaf-
 varnarlaun, og að „dæmt verði, að botn Mývatns og botns-
 verðmæti öll utan netlaga séu hluti af landareignum þeirra
 aðilja, sem lönd eiga að Mývatni, í óskiptri sameign þeirra“. Þá krefjast áfrýjendur málskostnaðar úr hendi stefndu bæði
 í héraði og fyrir Hæstarétti, eins og málið væri ekki gjaf-
 sóknarmál, en áfrýjendur, sem höfðu gjafsókn í héraði, fengu
 gjafsókn fyrir Hæstarétti með bréfi dómsmálaráðuneytis 4.
 desember 1978.

Stefndu krefjast staðfestingar hins áfrýjaða dóms og máls-
 kostnaðar fyrir Hæstarétti óskipt úr hendi áfrýjenda. Þá
 krefjast þeir sýknu af málskostnaðarkröfu réttargæslu-
 stefnda Skútustaðahrepps.

Áfrýjendur hafa stefnt hreppsnefnd Skútustaðahrepps f. h.
 hreppsins fyrir Hæstarétt til réttargæslu. Af hálfu þessa rétt-
 argæslustefnda hefur verið sótt þing, og er hinum áfrýjaða

dómi andmælt og talið, að botn „Mývatns utan uetlaga geti ekki verið í eign annarra en Mývetninga“. Þá krefst hann málskostnaðar fyrir Hæstarétti „úr hendi stefnda og/eða áfrýjenda“, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál, en réttargæslustefndi, sem hafði gjafvörn í héraði, fékk gjafvörn fyrir Hæstarétti með bréfi dómsmálaráðuneytis 12. janúar 1981.

Þá hafa áfrýjendur stefnt eigendum og ábúendum lögbýla í Skútustaðahreppi, sem ekki eiga land að Mývatni, fyrir Hæstarétt til réttargæslu. Þessir réttargæslustefndu hafa lát-ið sækja þing og andmælt hinum áfrýjaða dómi svo og kröf-um áfrýjenda og talið, að botn og botnsverðmæti Mývatns utan netlaga tilheyri öllum lögbýlum í Skútustaðahreppi. Þá krefjast þeir málskostnaðar fyrir Hæstarétti úr hendi áfrýj-enda, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál, en þessir réttar-gæslustefndu, sem höfðu gjafvörn í héraði, fengu gjafvörn fyrir Hæstarétti með bréfi dómsmálaráðuneytis 12. janúar 1981.

Nokkrar breytingar hafa orðið á aðild máls þessa, eftir að því var áfrýjað, vegna eigendaskipta að jörðum. Hafa lög-menn gert grein fyrir þeim, og er aðild máls hér fyrir dómi ágreiningslaus.

I.

Málaferli um sama sakarefni hafa staðið lengi. Upphaflega höfðaði Veidifélag Mývatns mál með stefnu 25. ágúst 1969 gegn fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs og krafðist viðurkenn-ingar á því, að botn Mývatns væri hluti af landareignum þeirra jarða, sem land ættu að vatninu. Með stefnu 18. októ-ber 1969 höfðaði fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs gagnsök í málinu og stefndi auk þess til réttargæslu nafngreindum eigendum þeirra jarða í Skútustaðahreppi, sem ekki áttu land að Mývatni, svo og oddvita Skútustaðahrepps f. h. hreppsins. Krafðist hann þess, að viðurkennt yrði, að ríkis-sjóður væri eigandi að botni vatnsins utan netlaga og öllum botnsverðmætum. Hreppsnefnd Skútustaðahrepps f. h. hreppsins gerðist meðalgönguaðili með stefnu 14. október 1970 og krafðist þess, að viðurkennt yrði, að hreppurinn væri eigandi vatnsbotnsins utan netlaga einstakra jarða og verð-

mæta í eða undir honum. Enn gerðust eigendur þeirra jarða í Skútustaðahreppi, sem ekki eiga land að vatninu, meðalgönguaðiljar í málinu með stefnu 28. janúar 1971. Kröfðust þeir þess, að viðurkennt yrði, að Mývatn utan netlaga væri byggðaralmenningsur og öll gæði þess svæðis „eign sveitarfélagsins og þar með um leið eign meðalgöngustefnenda.“ Þá kröfðust þeir viðurkenningar á veiðirétti meðalgöngustefnenda utan netlaga einstakra jarða. Mál þetta var síðar hafið með samkomulagi aðilja.

Næst var mál höfðað af hálfu áfrýjenda með opinberri stefnu 13. september 1971 og hafðar uppi svipaðar kröfur og áður. Til andsvara tóku nú fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs, Skútustaðahreppur og eigendur þeirra lögbýla í Skútustaðahreppi, sem ekki eiga land að Mývatni. Þessir aðiljar gerðu sömu kröfur og í hinu fyrra máli. Héraðsdómur gekk 15. mars 1973, en hann var ómerktur með dómi Hæstaréttar 7. maí s. á. Enn gekk héraðsdómur á mál þetta 15. október 1973, en því máli lauk með dómi Hæstaréttar 18. janúar 1974. Var meðferð málsins í héraði og héraðsdómur ómerktur og málinu vísað frá héraðsdómi.

II.

Mál það, sem hér er til meðferðar, höfðuðu áfrýjendur gegn ríkinu með stefnu 3. júlí 1974. Höfðu þeir uppi þessar kröfur um efni máls:

„1. að íslenska ríkið sem vörður landsalmennings sé ekki eigandi að botni Mývatns utan netlaga,

2. að leyfislaus eignataka ríkisins á kísilgúr af botni Mývatns utan netlaga sé ólöglegt,

3. að botn og botnsverðmæti Mývatns, þ. á m. kísilgúrsandur utan netlaga, sé í eign þeirra jarða, sem land eiga að Mývatni og tilkall eiga til veiðinytja þar af ströndum fram“.

Enn fremur var stefnt til réttargæslu Skútustaðahreppi, eigendum og ábúendum jarða í Skútustaðahreppi, sem ekki eiga land að Mývatni, og Kísiliðjunni h/f.

Stefndu höfðuðu gagnsök í málinu með stefnu 8. júlí 1974. Gerðu þeir þær kröfur í gagnsök, að ríkinu yrði dæmdur eignarréttur að botni Mývatns utan netlaga einstakra jarða

ásamt öllum botnsverðmætum. Til vara kröfðust þeir þess, að dæmt yrði, að ríkinu væri heimil taka kísilgúrs á botni vatnsins utan netlaga án endurgjalds. Var áfrýjendum stefnt í málinu svo og Skútustaðahreppi til réttargæslu. Bæði aðal-sök og gagnsök voru þingfestar 11. júlí 1974.

Kísiliðjunni h/f var aldrei birt stefna í máli þessu, og lét hún aldrei sækja þing.

Öðrum réttargæslustefndu voru ekki birtar stefnur. Þeir létu sækja dómþing í fyrsta sinn 22. september 1976.

Af hálfu eigenda lögbýla í Skútustaðahreppi, sem ekki eiga land að vatninu, var lögð fram greinargerð á dómþingi 30. nóvember 1976. Er tekið fram í greinargerð þessari, að þeir saki þing til réttargæslu, en gera þó kröfur í málinu.

Skútustaðahreppur lagði fram greinargerð á dómþingi 9. maí 1977. Segir þar, að af hálfu hreppsins sé sótt þing til réttargæslu, en þó eru þar gerðar efniskröfur.

Hinn 15. febrúar 1977 rituðu áfrýjendur formanni héraðs-dóms bréf, þar sem þeir fóru þess á leit, að hann gæfi út opinbera stefnu í máli þessu „með vísun til heimildar í 220. gr. og 217. gr. einkamálalaga nr. 85/1936 og 95. gr., 2. mgr., sömu laga“. Formaður héraðsdóms heimilaði stefnuútgáfunna. Var stefnan gefin út sama dag og birt í Lögbirtingablaði 23. s. m. Í stefnu þessari komu fram sömu kröfur og í aðalstefnu, sem fyrr hafa verið raktar. Þessi stefna var þingfest á dómþingi 27. maí 1977. Er bókað í þingbók, að þetta mál sé sameinað hinu fyrra máli og að enginn sækti þing sérstaklega samkvæmt hinni opinberu stefnu.

Við munnlegan flutning málsins í héraði lýsti lögmaður áfrýjenda því yfir, „að hann falli frá tilvitnun til 220. gr. og 217. gr. í opinberu stefnunni“. Þá féll hann frá tveimur fyrstu liðunum í kröfugerð sinni í stefnu, eins og þeir voru raktir hér að framan, en af hálfu stefnda hér fyrir dómi hafði áður verið fallið frá varakröfu þeirri, sem í gagnstefnu greinir.

III.

Fyrir Hæstarétt hafa verið lögð nokkur ný gögn. Verður þeirra getið síðar eftir því sem efni gefst til.

IV.

1. Um jarðirnar Skútustaði I og Skútustaði III er komið fram, að þær jarðir eru þjóð- eða kirkjujarðir. Sækjendur málsins vegna þessara jarða eru þeir Örn Friðriksson á Skútustöðum I og Jón Þorláksson á Skútustöðum III.

Vegna þessara áfrýjenda hafa verið lagðar fyrir Hæstarétt yfirlýsingar dóms- og kirkjumálaráðuneytisins, dags. 12. janúar 1981, og landbúnaðarráðuneytisins, dags. 9. janúar 1981. Segir í yfirlýsingu dóms- og kirkjumálaráðuneytisins, að það ráðuneyti samþykki, „að ábúendur á hluta ríkisins á jörðinni Skútustöðum í Mývatnssveit séu aðiljar að máli þessu vegna ábúðarjarða sinna við hlið annarra bakkaeigenda.“ Þá segir og í yfirlýsingu landbúnaðarráðuneytisins, að það ráðuneyti samþykki, „að ábúendur á hluta ríkisins á jörðunum og lendum, sem að Mývatni liggja, séu aðiljar að málinu vegna ábúðarjarða sinna við hlið annarra bakkaeigenda“.

Ábúendur umræddra tveggja jarða beina kröfum sínum að ríkinu, sem að því leyti, sem hér skiptir máli, telst vera eigandi jarðanna. Sem varnaraðili mótmælir ríkið eignarréttartilkalli því, sem fyrrgreindir ábúendur hafa uppi vegna ábýl-isjarða sinna. Það er andstætt meginreglum réttarfars um aðild í dómsmálum, að hafðar séu með þessum hætti uppi kröfur af hendi ríkisins gegn því sjálfu, sem mótmælir sem varnaraðili, að kröfurnar nái fram að ganga. Ber af þessum ástæðum að ómerkja hinn áfrýjaða dóm að því er varðar Skútustaði I og Skútustaði III og vísa málinu frá héraðsdómi að því er varðar kröfugerð af hendi ábúendanna Arnar Friðrikssonar og Jóns Þorlákssonar.

Í málflutningi hefur því verið hreyft, að málsaðild vegna Skútustaða I og III hafi verið réttarfarsnauðsyn, þar sem málinu kynni ella að hafa verið vísað frá dómstólum sjálfkrafa vegna ákvæða 46. gr. laga nr. 85/1936. Ekki verður þó talið rétt að skýra það ákvæði svo fortakslaust, að ríkið, sem eigi vill fallast á eignarréttarkröfu jarðeigendanna, hefði sem eigandi Skútustaða I og III getað girt fyrir það, að réttarágreiningur þessi yrði borinn undir dómstóla með því einu

að gerast ekki sækjandi máls við hlið annarra jarðeigenda. Samkvæmt þessu þykir frávísun málsins frá héraðsdómi að því er tekur til Skútustaða I og III ekki eiga að leiða til þess, að vísa beri málinu í heild sinni frá dómi.

2. Áfrýjendur stefndu Skútustaðahreppi og eigendum lög-býla í Skútustaðahreppi, sem ekki eiga lönd að Mývatni, til réttargæslu fyrir Hæstarétti. Verður því ekki fjallað sérstak-lega um kröfur þeirra og málsástæður nema um málskostnað og gjafvarnarkostnað, sem síðar verður vikið að.

3. Áfrýjendurnir Kjartan Sigurðsson, Ragnar Sigfinnsson og Stefán Axelsson eru ábúendur, en ekki eigendur jarða, sem land eiga að Mývatni, og hafa þeir áfrýjað málinu við hlið jarðeigenda. Þeir eru eigi réttir aðiljar máls þessa, og verður kröfum þeirra ekki sinnt.

V.

Hér að framan hefur verið lýst ferli máls þessa. Kröfur þær, sem áfrýjendur höfðu uppi í opinberu stefnunni frá 15. febrúar 1977, voru þrjár, eins og áður getur. Tvær þær fyrstu eru ekki þess efnis, að um þær geti gengið eignardómur, enda féllu áfrýjendur síðar frá þeim. Eins og áður getur, hurfu áfrýjendur einnig frá því, að um stefnuheimild væri vísað til 220. gr. laga nr. 85/1936. Þeir hafa því fallið frá því að telja stefnu þessa eignardómsstefnu. Þegar af þeirri ástæðu verður eigi fjallað frekar um, hvort lagaskilyrði hafi verið til höfðunar eignardómsmáls, eins og hér stóð á.

Samkvæmt þessu er hér aðeins um mál að ræða milli áfrýj-enda og stefndu.

VI.

Í máli þessu er einungis deilt um eignarrétt að botni Mývatns utan netlaga. Álitafni varðandi veiðirétt og vatnsrétt koma því ekki hér til úrlausnar.

VII.

Eins og að framan var getið, telja áfrýjendur, að vatnsbotninn utan netlaga sé sameign þeirra jarða, sem land eiga að vatninu. Í málflutningi hér fyrir dómi héldu áfrýjendur

því fram, að upphaflega hefði ákveðinn hluti vatnsins fylgt hverri jörð. Snemma á þessari öld hafi verið stofnað veiðifélag í Mývatnssveit og hafi svæðið utan netlaga þá verið gert að sameign þeirra og þannig sé þetta nú. Hins vegar geti síðar komið til skipta í samræmi við landslög.

VIII.

Í ýmsum heimildum er getið um almenning í Mývatni, sbr. m. a. jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Ber frásögn jarðabókarinnar vott um, að eigendur, sem land áttu að vatninu, hafi eigi átt rétt yfir því öllu, þannig að girt væri fyrir nýttjar annarra.

Samkvæmt 1. gr. vatnalaga nr. 15/1923 er vatnasvæði utan netlaga í stöðuvötnum almenningur, en það hugtak er þó ekki nánar skýrgreint. Í 2. gr. segir, að landareign hverri fylgi réttur til umráða og hagnýtingar því vatni, straumvatni eða stöðuvatni, sem á henni er, á þann hátt sem lög þessi heimila. Í 4. gr., 1. tölulið, er þetta ákvæði: „Nú liggur landareign að stöðuvatni, og fylgir vatnsbotn þá þeim bakka, er hann verður talinn áframhald af, 115 metra út í vatn (netlög)“. Þá segir í 4. gr., 6. tölulið: „Ef breyting verður á vatnsbotni, þá skulu netlög vera þar sem áður voru þau“. Í 126. gr. laganna sagði svo: „Veiði í almenningum stöðuvatna eiga sveitarmenn þeirra sveita, er lönd eiga að vatninu, nema forn venja banni“. Þessu ákvæði var breytt með lögum um lax- og silungsveiði nr. 61/1932, 8. gr., og skyldi landeigendum, sem lönd eiga að stöðuvatni, einum heimil veiði í almenningi vatnsins, og var hún þeim öllum jafnheimil. Er þeirri stefnu haldið í síðari lögum um þetta efni, sbr. lög nr. 112/1941, 8. gr., lög nr. 53/1957, 8. gr., og lög nr. 76/1970, 8. gr.

Ástæða þykir til að geta hér nokkurra atriða, er varða for sögu vatnalaganna, og þá einkum þeirra ákvæða, sem að framan eru greind.

Árið 1879 var flutt á Alþingi frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland, er þrír menn höfðu undirbúið, svo sem greinir í héraðsdómi. Í frumvarpi því, sem meiri hluti nefndarinnar stóð að, var lagt til, að eigendur landa, er liggja að

stöðuvatni, eigi land út í vatnið allt að sextíu föðmum frá landi sínu, ef tvær jarðir eða fleiri lágu að vatninu. Ef nokkuð er „um fram af vatninu, þá er það almenningur, nema svo sé, að veiði í því heyri undir sérstakar jarðir eða sérstakar sveitir eftir fornri venju“. Í athugasemdum við þetta ákvæði segir, að það sé reist á þeirri reglu, „sem meirihlutinn álitur eigi að vera almenn, nefnilega að landinu fylgir ekki meira en 60 faðma breitt belti af vatni því, er það liggur að, hvort sem er sjórinn eða stöðuvatn“. Í tillögum minni hlutans var einnig gert ráð fyrir, að netlög væru bundin við 60 faðma, en það, sem „sé þá um fram af vatninu“, sé sameign allra þeirra landa, sem liggi að vatninu.

Frumvarp til vatnalaga var samið upp úr álitsgerðum og tillögum svonefndrar fossanefndar, sem komið var á fót 1917. Nefnd þessi skiptist í tvo hluta í afstöðu til ýmissa grundvallaratriða um lögskipan vatnsréttinda.

Í athugasemdum við tillögur meiri hlutans er bent á, að eldri lög segi hvergi beinlínis um það, hversu fara skuli um eignarrétt að botni stöðuvatna. Hins vegar séu lagaákvæði um það, „hversu langt í sjó út landeigandi skuli eiga (netlög)“. Enn fremur var það skoðun meiri hluta nefndarinnar, að löggjafinn hefði „frjálsar hendur“ um að setja reglur um eignarrétt landeiganda að vatnsbotni. Í athugasemdum við tillögur minni hlutans segir m. a., að netlög eigi að telja einn hluta landareignarinnar, en rétt sé „að telja þann hluta vatnsins almenning eða ríkiseign, sem liggur fyrir utan vatnsbelti landareignanna“.

Í athugasemdum við 4. gr. frumvarps til vatnalaga segir m. a. svo: „Það virðist ekkert vera því til fyrirstöðu, að lögleiða það, að landi fylgi ekki vatnsbotn eða vatnsréttindi lengra út í stöðuvötn en nú er út í sjó gildandi lögum samkvæmt, sjá tilsk. 20. júní 1849, 3. gr., og lög nr. 39, 2. nóvember 1914, 2. gr., enda hefir fossanefndin öll orðið á það sátt“.

IX.

Samkvæmt 1. tölulið 4. gr. vatnalaga nr. 15/1923 fylgir vatnsbotn landareign, sem liggur að stöðuvatni, 115 metra

út í vatn (netflög), eins og síðan er nánar skýrt í 2.—6. tölu-lið sömu greinar. Eigi verður dregin önnur ályktun af um-ræddum ákvæðum 4. gr. en sú, að landareignum fylgi ekki eignarréttur að vatnsbotni utan netlaga, hvorki sem afmark-aður eignarréttur einstakra jarða né sem sameign þeirra. Á þessi skýring sér örugga stoð í forsögu ákvæðisins og helstu skýringargögnum, eins og fyrr hefur verið rakið.

Af hálfu áfrýjenda eru bornar brögður á, að löggjafinn hafi haft stjórnskipulega heimild til setningar framan-greindra reglna um eignarrétt að vatnsbotni, þar sem þeir, sem land eiga að Mývatni, hafi alla tíð frá landnámi átt eign-arrétt að vatnsbotninum.

Fyrir gildistöku vatnalaga nr. 15/1923 naut eigi við ákvæða í lögum, sem kvæðu beinlínis á um eignarrétt manna yfir botnum stöðuvatna. Öldum saman var nytjun stöðuvatna fyrst og fremst bundin við veiði, umferð og almenn vatns-not til heimilisþarfa og áveitu, en síðar til vatnsmiðlunar og orkuvinnslu. Um hagnýtingu vatnsbotna sérstaklega var því ekki að ræða. Hafa áfrýjendur ekki sýnt fram á, að fyrr eða síðar hafi stofnast eignarréttur yfir botni Mývatns utan net-laga þeim til handa, sem girt hafi fyrir, að almenni löggjaf-inn mætti, óbundinn gagnvart þeim af ákvæði 63. gr. stjórn-anskrár nr. 9/1920, mæla fyrir um eignarrétt landeigenda yfir vatnsbotnum stöðuvatna með þeim hætti sem gert er í 4. gr. vatnalaga.

Samkvæmt framansögðu ber því að sýkna stefndu, fjár-málaráðherra, landbúnaðarráðherra og iðnaðarráðherra f. h. ríkisins, af kröfu áfrýjenda.

X.

Víkur þá að kröfum stefndu á hendur áfrýjendum í mál-inu.

Eigi er því lýst í 4. gr. eða öðrum ákvæðum vatnalaga, að ríkið skuli teljast eigandi að botni stöðuvatna utan netlaga. Eigi hafa stefndu heldur sýnt fram á aðrar réttarheimildir, er rennt gætu stöðum undir eignarrétt í skilningi einkaréttar að botni Mývatns utan netlaga eða botnsverðmætum þar.

Hins vegar verður að telja, að handhafar ríkisvalds, sem til þess eru bærir, geti í skjóli valdheimilda sinna ráðið meðferð og nýtingu botns Mývatns og botnsverðmæta utan netlaga, en um það verður ekki nánar fjallað, eins og mál þetta er úr garði gert.

XI.

Ákvæði héraðsdóms um málskostnað, gjafsóknar- og gjafvarnarkostnað eiga að vera óröskuð.

Málskostnaður fyrir Hæstarétti fellur niður.

Allur gjafsóknar- og gjafvarnarkostnaður áfrýjenda og réttargæslustefndu fyrir Hæstarétti greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns áfrýjenda, 45.000.00 krónur (nýkr.), og málflutningslaun skipaðra talsmanna réttargæslustefndu, 7.500 krónur (nýkr.) til hvors.

D ó m s o r ð:

Framangreindum kröfum ábúenda Skútustaða I og III er vísað frá héraðsdómi.

Kröfur annarra áfrýjenda, eigenda og ábúenda jarða, er land eiga að Mývatni, á hendur stefndu, landbúnaðarráðherra, iðnaðarráðherra og fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs, og gagnkvæmt eru eigi teknar til greina í máli þessu.

Ákvæði héraðsdóms um málskostnað, gjafsóknar- og gjafvarnarkostnað eiga að vera óröskuð.

Málskostnaður fyrir Hæstarétti fellur niður.

Allur gjafsóknar- og gjafvarnarkostnaður fyrir Hæstarétti til handa áfrýjendum og réttargæslustefndu, hreppsnefnd Skútustaðahrepps f. h. hreppsins og eigendum jarða í Skútustaðahreppi, sem ekki eiga land að Mývatni, greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns áfrýjenda, Páls S. Pálssonar hæstaréttarlögmanns, 45.000.00 krónur, og málflutningslaun skipaðra talsmanna réttargæslustefndu, Ragnars Stein-

bergssonar hæstaréttarlögmanns og Stefáns Pálssonar hæstaréttarlögmanns, 7.500.00 krónur til hvors.

Dómur aukadómþings Þingeyjarsýslu 14. nóvember 1977.

Mál þetta, sem tekið var til dóms hinn 30. sept. 1977, hafa framangreindir aðalstefnendur höfðað fyrir aukadómþingi Þingeyjarsýslu með stefnu, útgefinni 3. júlí 1974.

Enn fremur hafa aðastefnendur fengið útgefna framhadsstefnu hinn 15. febrúar 1977, er birtist opinberlega í Lögbirtingablaðinu hinn 23. febrúar 1977, þar sem aðalstefnendur töldu nauðsynlegt að gefa hverjum og einum, sem kynni að gera réttarkall til botns Mývatns, kost á að mæta í fyrrgreindu dómsmáli og bera fram kröfur sínar og mótmæli. Þessi opinbera stefna var lögð fram í þinghaldi hinn 27. maí 1977, en enginn sótti þing til þess að kalla til réttar samkvæmt henni.

Dómkröfur aðalstefnenda eru þær, að viðurkennt verði, að botn og botnsverðmæti Mývatns, þ. á m. kísilgúrsandur utan netlaga, séu í eign þeirra jarða, sem land eiga að Mývatni og tilkall eiga til veiðinytja þar af ströndum fram.

Aðalstefnendur hafa fengið gjafsóknarleyfi í dóms- og kirkjumálaráðuneytinu hinn 28. desember 1976.

Aðalstefnendur gera þá kröfu, að gagnaðiljar þeirra í máli þessu verði dæmdir til að greiða þeim málskostnað samkvæmt málskostnaðarreikningi, samtals að fjárhæð kr. 7.922.826, eins og mál þetta væri eigi gjafsóknarmál.

Gagnstefnendur, landbúnaðarráðherra, iðnaðarráðherra og fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs, gera þær dómkröfur: Að ríkinu (ríkissjóði) verði dæmdur eignarréttur að botni Mývatns utan netlaga einstakra jarða ásamt öllum námum og hvers kyns verðmætum á, í og undir vatnsbotninum. Þá krefjast gagnstefnendur málskostnaðar úr hendi aðalstefnenda eftir mati dómsins, en til vara, að málskostnaður verði látinn niður falla.

Dómkröfur af hálfu réttargæslustefndu, eigenda og ábúenda lögbýla í Mývatnssveit, sem ekki eiga lönd að Mývatni, eru þessar: „að viðurkennt verði með dómi, að jarðirnar, Arnarvatn, Baldursheimur, Gautlönd, Grænavatn, Heiði, Heiðmörk, Helluvað, Hofstaðir, Hörgsdalur, Laxárþakki, Litla-Strönd, Stöng og Þórólfshevell í Skútustaðahreppi eigi í óskiptri sameign með öðrum jörðum á Skútustaðahreppi botn og botnverðmæti Mývatns utan netlaga.“

Þá krefjast þessir réttargæslustefndu málskostnaðar úr hendi frumaðilja málsins, annars eða beggja, samkvæmt málskostnaðarreikningi að fjárhæð kr. 1.865.600, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál, en þessir réttargæslustefndu fengu gjafsóknarleyfi með bréfi dóms- og kirkjumálaráðuneytisins frá 21. júní 1977.

Réttargæslustefndi Skútustaðahreppur gerir þær dómkröfur að-allega, að botn og botnsverðmæti Mývatns, þar á meðal kísilgúr-sandur utan netlaga, sé eign þeirra jarða, sem land eiga að Mývatni og tilkall eiga til veiðinytja þar með ströndum fram.

Nái ofangreindar kröfur ekki fram að ganga, þá gerir Skútustaðahreppur þá varakröfu, að hreppsnefnd Skútustaðahrepps f. h. hreppsins verði dæmdur eignarréttur að botni Mývatns utan netlaga, þar með talinn óskoraður eignarréttur að öllum verðmætum á, í eða undir vatnsbotninum.

Þá krefst Skútustaðahreppur þess, að hreppnum verði dæmdur málskostnaður úr hendi gagnaðilja, hver sem málsúrslit verða, samkvæmt málskostnaðarreikningi að fjárhæð samtals kr. 1.707.950, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál, en hreppurinn fékk gjafsóknarleyfi með bréfi dóms- og kirkjumálaráðuneytisins, útgefnu 10. maí 1977.

Kísiliðjan h/f hefur ekki látið sækja þing í máli þessu, enda var henni aldrei birt frumstefna í málinu, og ekki hefur Kísiliðjan h/f heldur látið mæta í málinu samkvæmt framhaldsstefnu þeirri, sem birt var opinberlega í Lögbirtingablaðinu hinn 23. febrúar 1977.

Reynt hefur verið að koma á sáttum í máli þessu, en sú viðleitni hefur eigi borið árangur.

Málavextir eru þessir.

Allviða í málsskjölum er vikið að hugtakinu almenningur. Hugtak þetta var þekkt á þjóðveldistímabilinu (ca 930—1262), og í báðum aðalhandritum þjóðveldislaga, Konungsbók (Grg. I. a og I. b) og Staðarhólsbók (Grg. II.), er fjallað um almenninga í sérstökum köflum. Bæði þessi handrit eru talin skrásett á 13. öld, og er Konungsbók talin eldri. Þjóðveldislögin ganga og undir nafninu Grágás, skammstafað Grg.

Kaflinn um almenninga í Konungsbók (Grg. I. b, bls. 186—187) hefst á þessum orðum: „Almeningar ero a landi her. Þat ero almeningar er fiorðungs menn eigo saman. Þar eigo menn at fiscia oc fygla coma þangat er manaðr lifer vetrar oc vera þar vii

manaðr. Þa skal ligia V. manaðr sva at ein skal þangat beita er næstr byr þar. Eigo menn við at hogva þar oc telgia oc föra til scips eða buða, oc er þa heilagr viðrin“. Ákvæði Staðarhólsbókar eru efnislega samhljóða, en smávægilegs orðalagsmunar gætir með handritunum. Sem dæmi skal nefnt, að kaflinn í Staðarhólsbók (Grg. II., bls. 537—538) um almenninga hefst á eftirfarandi orðum: „Þat er mælt at almenningar ero a landi her“. Orðalag þetta sker að vísu ekki eitt sér úr um, hvort hér sé um lagafyrirmæli að ræða eða ritari hafi haft spurnir af almenningum hér á landi. Ljóst verður þó að telja, að hið fyrra sé rétt, ef höfð er hliðsjón af öðru efni handritsins og síðari ákvæðum kaflans.

Bæði fyrrnefnd aðalhandrit þjóðveldislaga geyma sérstök ákvæði um afrétti. Samanburður á ákvæðum þeirra um afrétti og almenninga leiðir í ljós, að eignarréttur á almenningum hefur verið í höndum íbúa heils fjórðungs, og nýttar þeirra af þessari eign hafa einkum tengst veiðum og reka, en afréttur var sameign tveggja manna eða fleiri og afnot einkum tengd beit (Grg. I. b, bls. 113—118, 186—187).

Ákvæði laga um almenninga breyttust ekki við lögtöku Járnsíðu um 1271, enda eru ákvæði þjóðveldislaga um almenninga tekin þar upp orðrétt (sbr. 29. kap. Landbrigðabálks). Járnsíða var aðeins í gildi í fá ár, enda var ný lögbók lögtekin um 1281, og nefndist hún Jónsbók. Þar er á nokkrum stöðum fjallað um almenninga, og tveir kaflar Landsleigubálks, nr. 52 og nr. 59, fjalla einvörðungu um þá. Síðari kaflinn hefst á orðunum: „Þat eru almenningar er at fornu hafa verit“. Með þessu ákvæði er skorið úr um, að þau svæði, sem talist höfðu almenningar við gildistöku Jónsbókar, skuli vera almenningar áfram. Í þessum sama kafla er kveðið á um afnot af almenningum, og eru þau ákvæði mjög á sama veg og í þjóðveldislögum. Fyrri kaflinn (52. kap. Landsleigubálks) fjallar um meðferð mála, sem rísa kynnu vegna óvissu um, hvort svæði væri afréttur eða almenningur. Upphaf þess kafla: „Ef menn vitu eigi hvárt eru almenningar eða afrettir. Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra og hit ytra“, er tekið upp í Lagasafn það, sem gefið var út árið 1973 (Lagasafn, II., sp. 1542), og er því enn í gildi sem lög. Vakin skal athygli á, að ekki er gerður greinarmunur á almenningum hið efra og hið ytra í þjóðveldislögum. Greinarmunur þessi kann því að eiga rætur að rekja til norsks réttar, en þar voru ýmsir hólmar og eyjar úti fyrir ströndinni taldir vera almenningar hið ytra, en almenningar hið efra voru inni í landi.

Þessi nýjung í Jónsbók getur því bent til, að lagasmiðunum hafi verið kunnugt um almenninga hið efra á Íslandi.

Almenninga getur víðar í íslenskum fornritum en nú hefur verið greint. Í Íslendingabók Ara fróða er tekið svo til orða varðandi Þingvallaland: „En maðr hafði sekr orðit of þræls morð eða leysings, sá es land átti í Bláskógum . . . Land þat varð síðan allsherjarfé, en þat lögðu landsmenn til alþingis neyzlu. Af því es þar almenning at víða til alþingis í skógum ok á heiðum hagi til hrossahafnar. Þat sagði Ulfheðinn oss“ (Ísl. fornr. I., 1, bls. 8—9). Landnáma greinir frá tilurð Almenninga hinna vestri í Aðalvíkursveit (Sléttuhreppi): „Geirmundr (Heljarskinn) fór vestr á Strandir ok nam land frá Rytagnúp vestan til Horns en þaðan austr til Straumness. Þar gerði hann fjögur bú, eitt í Aðalvík, þat varðveitti ármaðr hans; annat í Kjaransvík, þat varðveitti Kjaran þræll hans; þriðja á almenningum hinum vestrum, þat varðveitti Björn þræll hans, er sekr varð um sauðatöku, þá er Geirmundr var allr; hans sekðarfé urðu almenningar“ (Ísl. fornr., I. 1., bls. 154—155). Í bæði þessi skipti virðist landsvæði hafa verið gert að almenningi með dómi eða samþykkt. Sæmundur Ormsson, goðorðsmaður á Svínafelli, skipaði almenning í Hornafirði um 1245 með samþykki allra héraðsbúa. „Allir buendr þeir er lond atto i hornafirðe handsoloðu sömundar scipon a þesso mals við samdycce allrar alðyðo“ (D. I., I., bls. 532—537). Samþykkt þessi er tekin sem sérstakt dæmi um héraðsstjórn hinna fornu goðorðsmanna í formála Jóns Sigurðssonar að skjalinu.

Ætla verður, að almenningarnir á Hornströndum og í Hornafirði hafi verið fjórðungsalmenningar, enda er slíkra almenninga einna getið í þjóðveldislögum. Réttur til að nýta slíka almenninga hlýtur að hafa verið einskorðaður við innanfjórðungsmenn, en utanfjórðungsmenn hafa engan rétt átt til að nýta þá. Kann þetta að vera hin raunverulega orsök deilna þeirra og vígaferla, sem hlutust af hvalskurði Húnvetninga í Almennungum hinum eystri á Hornströndum og greint er frá í Fóstbræðrasögu (Ísl. fornr., VI., bls. 147—149) og Grettis sögu (Ísl. fornr., VII., bls. 88—89), enda kunna fornrit þessi að geyma forn munnmæli varðandi þetta atriði. Hitt gefur og auga leið, að íbúar næsta nágrennis við almenningana hafa verið stórum betur settir til að nýta þá en aðrir fjórðungsmenn vegna vegalengda, og kunna jafnvel að hafa verið því nær einir um hituna langtímum saman.

Löggjöf tímabilsins frá því um 1281 og fram til nútíma er fá-

orð um almenninga. Eiríkur konungur Magnússon gaf út réttarbót fyrir Íslendinga árið 1294, og er þar kveðið á um, að „ekki á jörð í viði þeim er fluttur er ór almening nema hann liggi lengr en lög váttá“ (Jónsbók, bls. 287). Tekið er fram í upphafi réttarbótarinnar, að hún sé sett að beiðni Íslendinga, og öldungis er óvíst, að hún hafi verið lögtekin á Alþingi, þótt sumir fræðimenn telji slíkt sjálfsagt (sbr. Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis (Rvík 1930), bls. 328). Orðalag réttarbótarinnar bendir til, að konungur hafi talið sig hafa vald til að skipa fyrir um þá þætti, sem réttarbótin fjallar um, en Íslendingar stóðu um 1300 og lengi síðan fast á þeirri skoðun, að Alþingi hefði löggjafarvald ásamt konungi.

Hinn 15. apríl 1775 gaf konungur út tilskipun um landnám og byggingu eyðijarða (Lovsamling IV., bls. 251—257). Þar er sýslumönnum veitt heimild til að mæla út land undir nýbýli í „af-réttaralmenningum“ að uppfylltum ákveðnum skilyrðum. Tilskipun þessi var fyrst afnumin með lögum um nýbýli frá 6. nóvember 1897. Hún geymir að vísu aðeins ákvæði um afréttaralmenninga, en sú staðreynd kann og að gefa til kynna, að ríkisvaldið hafi á 18. öld og talið sér heimilt að ráðstafa almenningum af öðru tagi. Íslendingar sóru Danakonungi erfðaeinveldi árið 1662.

Ákveðið var með konungsráðgjafi, dagsettum 4. nóvember 1870, að skipa nefnd, sem semja skyldi frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland. Í nefnd þessa voru skipaðir þeir Bergur Thorberg, síðar landshöfðingi, Jón Pétursson háyfirdómari og Jón Sigurðsson, alþingismaður frá Gautlöndum. Nefndin klofnaði, og skilaði hvor hluti hennar sérstöku álitum (dskj. 154 og 155). Meiri hlutinn, en hann skipuðu þeir Bergur og Jón Sigurðsson, lagði til, að fastbundið skyldi vera í lögum, að sérhver jörð skyldi eiga 60 faðma út á stöðuvatn frá landi sínu, ef tvær jarðir eða fleiri lágu að vatninu, en það, sem umfram kynni að vera, skyldi vera almenningur. Minni hlutinn, Jón Pétursson, lagði til, að sérhver jörð skyldi eiga 60 faðma út á stöðuvatn frá landi sínu, ef tvær lendum eða fleiri lágu að vatni, en það, sem umfram var, skyldi vera sameign lendum allra. Báðir nefndarhlutar telja þá skipun, sem þeir lögðu til, að á yrði höfð, eðlilega, en rökstyðja þá staðhæfingu ekki frekar.

Hinum forna greinarmun á afrétt og almenningi er haldið í lögum um nýbýli frá 6. nóvember 1897, en þar er gert ráð fyrir því, að (sum) sveitarfélög kunni að eiga afrétti, en varðandi almenninga er aðeins gert ráð fyrir, að þau kunni að eiga þar hagsmuna

að gæta. Lög nr. 61 frá 22. nóvember 1907, námulög, kveða á um, að landsjóður eigi námur í almenningum. Heildarlöggjöf um vatnsréttindi var sett árið 1923. Það eru lög nr. 15 frá 20. júní það ár, vatnalögin svonefndu. Samkvæmt þeim var eignarréttur landeigenda, sem land áttu að stöðuvatni, miðaðir við 115 m breitt belti út frá ströndinni (4. gr.).

Samkvæmt þjóðveldislögum voru almenningar eign fjórðungsmanna. Fjórðungarnir lögðust af sem stjórnarsýsluumdæmi við gildistöku Járnsíðu og Jónsbókar. Fjórðungsþing voru þó enn haldin af og til á 17. og 18. öld; og er það þinghald sagt vera í samræmi við forna landsvenju (sbr. dskj. 131). Skipting landsins í lögmannsumdæmi virðist hafa verið gerð með hliðsjón af hinum fornu fjórðungsmörkum, en lögmannsumdæmin voru víðáttumeiri en fjórðungar og það eftir að lögmannsumdæmin urðu tvö. Hinum fornu landsfjórðungum bar skv. þjóðveldislögum að færa fram ómaga þeirra manna, sem dæmdir voru á fjórðungsþingum, en það verkefni hvarf úr sögunni með lögtöku fyrrnefndra lögbóka. Fjórðungsþing þjóðveldisaldar voru því dómþing, þar sem dæmt var í málum manna, sem bjuggu í sama fjórðungi, en ekki sömu vorþinghá. Þetta dómstig hvarf líka úr sögunni við lögtöku lögbókanna og sömuleiðis dómar á vorþingum. Fjórðungsþing 17. og 18. aldar voru eins konar aukalögþing, sem lögmenn héldu til að dæma í málum, sem voru óútkljáð, er Alþingi lauk, enda þótti ekki fært að lengja þingtímann. Dómar frá slíkum þingum samsvara því lögréttudómum á Alþingi.

Amtmannsembætti var stofnað að frumkvæði stjórnvalda í Danmörku árið 1688. Síðar var embættum þessum fjölgað, fyrst í tvö árið 1770 og síðan í þrjú árið 1787. Árið 1872 var landinu skipt í ömt, og voru þau sveitarstjórnarumdæmi (sbr. tilskipun um sveitarstjórn á Íslandi frá 1872).

Stjórnvöld í Danmörku höfðu líka frumkvæði að stofnun amta. Ömtin voru lögð af árið 1907 og viðfangsefni þeirra ýmist falin stjórnarráði eða sýslum, en eignirnar runnu ýmist til sýslna eða stofnana, sem tengdar voru einstökum landshlutum öðrum. Ömtin virðast fátt eiga sameiginlegt með fjórðungunum fornu annað en takmörkin.

Almenningar voru sameign fjórðungsmanna skv. þjóðveldislögum. Almenningar héldust, þótt fjórðungarnir legðust af sem stjórnarsýsluumdæmi. Í Mosvalladómi Gissurar Þorlákssonar um rauðmagaveiði í Önundarfirði frá 20. maí 1594 var bændum á Eyri og í Hvilft dæmt óheimilt að leggja rauðmaganet í sjó fyrir

löndum sínum, og var þetta gert að kröfu hreppsþúa annarra, sem töldu þessar lagnir fyrrnefndra bænda „til stórrar hömlunar horfa á þeirri raudmagaveidi sem Guð sender. bæði þeirre sveit og fleirum öðrum til biargræðis inn í þann ös sem liggur fyrir innan greindar iarder og almenningur hefur halldinn vered til þessa dags. og er en haldinn“ (Alþb. Ísl., III., bls. 61—62). Dómsmenn skutu málinu undir næsta Öxarárþing og úrskurð lögmannna. Í jarðabók þeirra Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er kveðið svo að orði um rétt til að nýta Almennunga hina eystri á Hornströndum: „Dýrleiki er óviss á þessu landi, því að tíundast öngvum og kallast almenningar bæði austur og vestur frá þessu takmarki Bjarnarnesi, sem eru hverjum manni heimilir til brúkunar tollfrí eftir laganna útvísan“. Jarðabók fyrir þennan hluta Grunnavíkursveitar var undirrituð að Stað í Grunnavík hinn 14. júlí 1710.

Báðar þessar heimildir benda til, að afnotaréttur af almenningum hafi á 16. og 18. öld verið talinn vera bundinn við mun víðáttumeira svæði en eitt sveitarfélag. Síðarnefnda heimildin bendir helst til, að allir landsmenn hafi verið taldir eiga afnotarétt á Almennungum eystri á Hornströndum, sbr. orðin „hverjum manni heimilir til brúkunar“.

Mývatn í Suður-Þingeyjarsýslu er fjórða stærsta stöðuvatn landsins. Það er 38 km² að flatarmáli, mesta lengd þess er 12 km, mesta breidd 5 km og mesta dýpt um 4½ m. Strönd vatnsins er mjög vogskorin, og í því er fjöldi eyja, hólma, dranga og skerja. Botninn er sums staðar gróinn, og vatnið er auðugt af svifi. Í vatninu og við það eru hin ákjósanlegustu lífsskilyrði fyrir ýmsar dýrategundir, fiska, fugla, lindýr og skordýr. Umhverfi Mývatns er þekkt fyrir mýflugur, enda tekur vatnið nafn af þeirri dýrategund. Lirfa mýflugunnar er mikilvæg áta fyrir vatnafiska, en í vatninu eru tvær silungstegundir, bleikja og urriði, og það er landfrægt fyrir veiðisæld. Fuglalíf mun og fjölbreyttara og meira við Mývatn en annars staðar á landinu fjarri sjó, og er mest um endur.

Mikill grúi af kísilþörungum er í Mývatni, en það eru einfruma plöntur hjúpaðar skel úr opalkenndum kísil. Skeljarnar falla til botns og mynda setlög, er lífveran deyr. Hér á landi verða setlög þessi hreinust í stöðuvötnum, sem girt eru hraunum og óhreinast lítt. Tómas Tryggvason jarðfræðingur greinir frá því í ritgerðinni Hagnýt jarðefni (Náttúra Íslands, bls. 121—140 (einkum bls. 137—140)), að hreinsaður kísilsalli af þessu tagi sé mikið notaður

í iðnaði, t. d. sem fylliefni, í hjúp um áburð og í síur. Sami fræðimaður staðhæfir í þessari grein sinni eftirfarandi um kísilgúr (kísilsalla) í Mývatni: „Rannsóknir hafa leitt í ljós, að náman á botni Mývatns muni vera sú stærsta sinnar tegundar í Evrópu og að unnt sé að hreinsa sallann úr botnleðjunni að vild“.

Land við Mývatn er talið hafa verið numið tiltölulega seint á landnámsöld (ca 870—930). Í Landnámu er þess getið, að Þorsteinn Sigmundsson Gnúpa-Bárðarsonar hafi fyrstur búið „at Mývatni“, og mun orðalag þetta merkja við Mývatn. Sama heimild getur þess, að Þorkell hinn hávi hafi fyrstur búið „at Grænavatni“ og þeir feðgar Geiri, Glúmur og Þorkell hafi fyrstir manna búið fyrir sunnan vatn eða á Geirastöðum. Þeir lentu í vígaferlum og voru gerðir „norðan ór sveitum“ (Ísl. forn. I., 2, bls. 282—284). Í Reykdæla sögu eru þeir feðgar sagðir hafa verið gerðir „þaðan ór sveitinni“ (Ísl. forn. X., bls. 211). Mun átt við Mývatnssveit, en það nafn bar hreppurinn a. m. k. fram á 18. öld, sbr. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (dskj. 102 „Mývatn heitir hreppurinn“).

Silungsveiði hefur vafalítið verið þýðingarmikil til fæðuöflunar í Mývatnssveit frá öndverðu, enda er íbúum sveitarinnar veitt undanþága til helgidagaveiði í Grágás: „Mývetningum er þat rétt at legia net sin i vatn helgan dag eptir eykð ef rum heilact er eptir“ (Grg. II., bls. 32). Getið er um dráttarveiði í Mývatni í Jarleinabók Guðmundar biskups Arasonar, en leið hans lá eitt sinn að Mývatni, og þar blessaði hann bestu veiðistöð Reykjahlíðarbónda. Greint er frá þessum sama atburði í Guðmundar sögu eftir Arngrím ábóta Brandsson og m. a. tekið svo til orða, að „þetta sama vor lá mikit hallæri með því vatni, svo at nálíga fékk engi byggðarmanna búðarverð“ (Bisk. Bmf., I., bls. 593—595, II., bls. 144—145). Vatnið er að vísu ekki nafngreint í Guðmundar sögu Arngríms, en með hliðsjón af Jarleinabókinni er öruggt, að um Mývatn var að ræða. Tilgreint orðalag Guðmundar sögu Arngríms gæti bent til, að fleiri en íbúar Mývatnssveitar hafi stundað veiði í vatninu og að þar hafi staðið búðir líkt og í verstöðvum, en ekki er þetta öruggt.

Getið er um veiðirétt í Mývatni í jarðakaupabréfi einu (dskj. 120), dagsettu 12. apríl 1477, svonefndu Hofsstaðabréfi. Samkvæmt bréfi þessu „æ jordin (þ. e. Hofsstaðir í Mývatnssveit) hlut j almeningi j myvatni. oc skipstaudv j geirastada jordo. oc stodhrossa gaungu“. Skjalið sker ekki úr um, hvernig Hofsstaðir eignuðust ítök þessi, og gætu þau því jafnvel hafa í öndverðu

verið eign bænhúss þess, sem var á Hofsstöðum skv. fyrrnefndu jarðakaupabréfi. Slíkt mundi skýra, hvers vegna hlutur í almenningi er talinn fylgja jörðinni, enda var ekki sjálfsagt, að guðshús ættu þar hlut. Algengt var, að guðshús ættu ítök af ýmsu tagi, m. a. veiðiréttindi og ítök í almenningum. Má sem dæmi um slíkt nefna, að Vatnsfjarðarkirkja átti ítök í Almenninum á Hornströndum (sbr. dóm frá 5. maí 1514. (D. I., VIII., bls. 484—486). Hofstaðabréf er elsta heimild um almenning í Mývatni.

Yngri heimildir (t. d. dskj. 105—106) herma, að jörðin Grænavatn hafi átt veiðiréttindi í Mývatni. Önnur vottorð frá sama tíma (dskj. 144—147) herma, að um leigu hafi verið að ræða. Uppruni réttinda þessara, ef um önnur réttindi hefur verið að ræða en rétt til að veiða í almenningi, er óviss.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (XI., bls. 243—244) er ótvírætt gefið til kynna, að almenningur hafi verið í Mývatni, enda segir svo í niðurlagi kaflans um Mývatnssveit: „Silungsveiði má hvör bruka sem vill af innanhreppsmönnum vetur og sumar í Mývatni í Flóanum, það er í miðju vatninu, og brúkar hvör so sem hann hefur atorku til, hvort sem hann á land að vatninu eður ekki, bæði með lagnetjum og dorg. Utansveitarmenn gjöra sig og stunduð hingað, og mega þeir að frjálsu veiða á dorg, og so er sagt að þeim sje ekki meinað að hafa lagnet í Flóanum. Enginn má leyfislaust fyrir annars landi veiða. Þeir sem halda til með lagnet í Flóann meðan vatnið er þítt og ekki eiga land við vatnið fá skipstöðu af þeim sem landið eiga, enginn kemur þar tollur fyrir“. Kaflinn um Mývatnssveit er undirritaður að Skútu-stöðum hinn 31. ágúst 1712, og votta þeir Kolbeinn Jónsson og Þorkell Þórðarson með undirskrift sinni, að Jarðabókin sé í samræmi við framburð almennings. Kolbeinn Jónsson býr að Ytri-Neslöndum 1712 skv. Jarðabók, og má nær fullvíst telja, að það sé votturinn. Ytri-Neslönd eiga land að Mývatni. Syðriflóí og Ytriflóí nefnast tvö víðáttumestu svæðin á yfirborði Mývatns (sbr. dskj. 123). Flói sá, sem getið er um í Jarðabók, mun vera Syðriflóí, enda var örnefnið Almenningsbolur þekkt þar a. m. k. fram á ofanverða 19. öld (dskj. 105). Sú staðreynd, að Jarðabók kveður utansveitarmönnum heimilt að veiða í vatninu, sýnir, að menn hafa þá talið almenning í því.

Á korti (dskj. 121) einu, sem Th. Knoff teiknaði af Norðausturlandi árið 1732, er eftirfarandi áletran: „Her j dete vand fangis saa mange foreller (paa Islandsk seelungur) som en stordal af Reckedals og Laxaardals jnbydere kan forsynes med“. Hér er tek-

ið fram, að unnt sé að afla silungs í Mývatni fyrir mikinn hluta íbúa annars hrepps en Mývatnssveitar, og bendir þetta enn til, að almenningur hafi þá verið í vatninu. Reykjadalur og Laxárdalur töldust til Helgarstaðahrepps á 18. öld.

Telja verður framangreindar heimildir, Hofsstaðabréfið, Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, kort Knoffs og örnefnið Almenningsbolur, traustar, einkum Jarðabókina. Ákvæði Jónsbókar um, að almenningar skuli vera sem að fornu, verða naumast skilin á annan veg en þann, að óheimilt hafi verið að afnema almenninga eða stofna nýja eftir gildistöku lögbókarinnar utan með lagasetningu. Engar heimildir hafa varðveist um lagasetningu varðandi almenning í Mývatni frá tímabilinu 1281—1477, og benda því sterkar líkur til, að almenningurinn sé frá þjóðveldisöld. Mývatn virðist því hafa haft sérstöðu, hvað þetta snertir, frá öðrum íslenskum stöðuvötnum, enda líklega mest matarkista þeirra.

Getið er um almenning í vatninu í skjölum frá 20. öld, þ. e. endurminningum, bréfum og vottorðum manna, sem mundu síðari hluta 19. aldar (t. d. dskj. 104, 107 og 142). Jónas Helgason (dskj. 104) hefur það eftir elsta fólki, sem hann hafði haft fregnir af, að förufólk hafi flykkst að vatninu í bjargarleit, og Benedikt Guðnason (dskj. 107) getur þess, að menn úr öðrum sveitum hafi stundað dorgarveiði í Mývatni á síðustu tveimur áratugum 19. aldar auk utanvatnsbakkabænda, en tekur fram, að þeir hafi a. m. k. flestir verið ættaðir úr sveitinni. Stefán Stefánsson (dskj. 171) staðfestir, að Mývetningar hafi heimilað utansveitarmönnum veiðar, og frásögn sama aðilja af ágangi hesta bendir til, að sumir þeirra hafi veitt þar án þess að biðjast leyfis. Víst er að vísu, að heimildir um bjargarleit förumanna við vatnið eru engin sönnun um almenning við vatnið, en notkun orðsins almenn-ingur í skjölum þessum, ekki síst dskj. 142, sem er elst þeirra, staðfestir, að mönnum hefur verið kunnugt um tilvist hans fram yfir sl. aldamót. Ekki verður af heimildum ráðið, hver eru takmörk almenningsins, en hann er í Syðriflóa (sbr. örnefnið Almenningsbolur).

Um sl. aldamót tók að bera á silungspurrð í vatninu. Síðari hluta vetrar 1903—1904 var haldinn fundur um málið að Skútu-stöðum og niðurstöður hans færðar í hreppsók. Bendir það til, að fundurinn hafi verið haldinn að tilhlutan hreppsnefndar. Á fundi þessum var gerð samþykkt um lágmarksstærð þess fisks, sem veiða mátti (dskj. 104). Hinn 7. febrúar 1905 stofnuðu eig-

endur og ábúendur þeirra jarða, sem land áttu að Mývatni, Veðifélag Mývatns, og var sr. Árni Jónsson á Skútustöðum helsti forvígismaður þeirrar félagsstofnunar. Á stofnfundinum bar sr. Árni þann skilning sinn undir fundinn, að einungis þeir ættu veiðina í Mývatni, sem bjuggu á jörðunum umhverfis vatnið, og þeir einir hefðu rétt og skyldu til að gera samþykktir um þessa veiði og verndun hennar. Flestir („nær allir“) fundarmenn samþykktu þennan skilning. Síðan bauð prestur til félagsstofnunar, og skyldi félagið hafa það markmið að auka og vernda veiðina í Mývatni. Aðild var bundin við ábýli á jörðum þeim, sem land áttu að vatninu. Sextán bændur skráðu sig í félagið á stofnfundi. Félagsgjald virðist í öndverðu hafa verið tvær krónur. Það var a. m. k. framlag sr. Árna.

Í greinargerð þessari um aðdragandann að stofnun Veðifélags Mývatns er stuðst við handrit Stefáns Stefánssonar (dskj. 171), en það, sem þar er skráð um tilgang og aðild að félaginu, er í fullu samræmi við lög félagsins, sem samþykkt voru 15. október 1911. Þar er að auki m. a. kveðið á um aðalfund, félagsgjald og friðunaraðgerðir (dskj. 4).

Árið 1964 voru sett lög um kísilgúrverksmiðju við Mývatn, lög nr. 22 21. maí 1964. Í 1. gr. þeirra laga segir m. a. svo: „Ríkisstjórnin skal beita sér fyrir stofnun hlutafélags, er reisi og reki verksmiðju við Mývatn og Námaskarð í Suður-Þingeyjarsýslu, til þess að vinna markaðshæfan kísilgúr úr botnleðju Mývatns. Í því skyni er henni heimilt: 2. Að selja verksmiðjunni hráefni úr kísilgúrnámunni í Mývatni utan netlaga eða leigja hlutafélaginu afnot hennar“.

Þessi lög voru felld úr gildi með nýjum lögum um kísilgúrverksmiðju við Mývatn, nr. 80 15. ágúst 1966. Starfar verksmiðja sú, er nú vinnur kísilgúr úr botni Mývatns, á grundvelli þessara laga. Hin tilvitnuðu ákvæði úr 1. gr. eldri laganna eru óbreytt í nýju lögunum.

Röksemdir aðalstefnenda.

Af hálfu aðalstefnenda kemur fram, að með setningu laga nr. 22/1964 um kísiliðju við Mývatn sé ljóst, að ríkisstjóður telji sig eiga botn Mývatns. Þetta hafi komið eigendum jarða, er liggja að Mývatni, á óvart. Þeir hafi talið og haldið því fram í máli þessu, að eignarrétturinn að vatninu, en það er vatnið ásamt leðjunni á botni þess og botninn, tilheyri jörðum þeirra og hafi svo verið frá öndverðu. Jarðeigendur við Mývatn, sem haft hafi

með sér veiðifélag frá árinu 1905, hafi á fundi að Skútustöðum 3. sept. 1965 stofnað veiðifélag í samræmi við ákvæði laga um lax- og silungsveiði. Á þeim fundi hafi þeir mótmælt því, að Kísiliðjan h/f hafi ekki látið fara fram ítarlega rannsókn sérfróðra manna á dýralífi og lífsskilyrðum í Mývatni, og hafi þeir minnt á, að lífsafkoma manna við Mývatn byggist að nokkru leyti á silungsveiðinni í vatninu. Hafi fundurinn talið rétt, að stjórn Kísiliðjunnar h/f sæi um, að rannsóknir yrðu hafnar þá þegar. Þessi samþykkt fundarins hafi verið send stjórn Kísiliðjunnar h/f, landbúnaðarráðuneytinu og veiðimálastjóra. Ekkert svar hafi borist við þessum bréfum. Hinn 12. júní 1967 hafi stjórn Veiðifélags Mývatns sent mótmæli til Kísiliðjunnar h/f og landbúnaðarráðherra. Hafi mótmæli þessi verið svohljóðandi: „Allt frá því er byggð hófst í Mývatnssveit hafa landeigendur við Mývatn átt og nytjað vatnið frá yfirborði þess til botns og botninn með. Þeim eignarrétti hefur aldrei verið mótmælt. Málsvari landeigenda viðvíkjandi Mývatni er Veiðifélag Mývatns. Stjórn Veiðifélags Mývatns mótmælir harðlega þeirri ákvörðun forráðamanna Kísiliðjunnar h.f. að taka botnleðju úr Mývatni til kísilvinnslu, án samþykkis veiðifélagsins. Fyrirnefnd ákvörðun er frekleg ágengni og lítilsvirðing á eignarréttinum svo að ekki verður við unað. Því er það krafa stjórnar Veiðifélags Mývatns, að við hana verði samið um þessi mál nú þegar.“

Hinn 28. febrúar 1968 hafi svo aðalstefnendur falið lögmanni sínum í samræmi við samþykkt stjórnar Veiðifélags Mývatns hinn 14. apríl 1967 að leita eftir fullkominni viðurkenningu á eignarrétti strandeigenda við Mývatn á öllum botni Mývatns. Hinn 25. mars 1968 hafi lögmaður aðalstefnenda ritað stjórn Kísiliðjunnar h/f og ítrekað sjónarmið þeirra. Í svari forstjóra Kísiliðjunnar h/f hafi komið fram, að málið væri algerlega í höndum hlutaðeigandi ráðuneytis. Hinn 17. apríl 1968 hafi lögmaður aðalstefnenda svo ritað iðnaðarráðuneytinu bréf og sett fram kröfu aðalstefnenda um viðurkenningu á eignarrétti þeirra að botni Mývatns ásamt kröfu um fullar bætur fyrir kísilnám Kísiliðjunnar h/f í Mývatni. Í svarbréfi iðnaðarráðuneytisins, dags. 16. maí 1968, sé til þess vitnað, að áður en frumvarp til laga um kísilgúrverksmiðju við Mývatn hafi verið lagt fyrir Alþingi 1964, hafi verið leitað lögfræðilegs álits Ólafs Jóhannessonar prófessors. Hafi niðurstaða álitsgerðar hans verið sú, að vatnsbotn í stöðuvötnum utan netlaga sé almenningur landsmanna allra, þ. e. ríkiseign. Kísilgúr á vatnsbotni utan netlaga sé því

eign þjóðarheildarinnar, sem löggjafinn geti ráðstafað að vild sinni. Komi og fram í bréfi iðnaðarráðuneytisins, að á þessu sjónarmiði hafi allar ráðstafanir ríkissjórnarinnar verið byggðar.

Af hálfu aðalstefnenda er bent á, að álitsgerð Ólafs Jóhannessonar prófessors sé byggð á athugun á vatnalögunum nr. 15/1923 og þeim skjölum og skilríkjum, er legið hafi frammi við afgreiðslu málsins á Alþingi, svo og umræðum þeim, sem orðið hafi á þinginu undir meðferð lagafrumvarpsins. Sé það niðurstaða álitsgerðarinnar, að það hafi verið sjónarmið höfunda vatnalaganna, að almenningur stöðuvatns, þar með talinn vatnsbotninn, væri talinn ríkiseign. Á það sjónarmið hafi löggjafinn fallist og séu ákvæði vatnalaganna ótvírætt á þessu byggð. Í álitsgerð Ólafs Jóhannessonar prófessors segi m. a. svo orðrétt: „Samkvæmt því virðist niðurstaðan hér hljóta að verða sú, hvort sem mönnum finnist sú niðurstaða eðlileg eða ekki, og hvort sem skilningur höfunda vatnalaganna á eldri löggjöf var að þessu leyti í raun og veru réttur eða ekki, að yfir almenningi stöðuvatns eigi strandeigendur ekki annan rétt en þann, sem löggjöfin á hverjum tíma sérstaklega heimilar þeim eða þeir kunna að hafa öðlzt með langri notkun. Er og ljóst, að þegar athuguð eru og rakin ákvæðin um veiðirétt í almenningum stöðuvatns, að löggjafinn hefur talið sig geta skipað þeim málum að vild sinni, veitt þeim réttindin, er hann vildi.“ Af hálfu aðalstefnenda er á það bent, að setning vatnalaganna nr. 15/1923 hafi átt sér langan aðdraganda. Hafi nefnd, sem kosin var á aðalfundi Veiðifélags Mývatns 24. nóvember 1920, komið á framfæri mótmælum eigenda Mývatns gegn því, að þeir yrðu sviptir eignarrétti að vatninu með einfaldri löggjöf. Fossanefndin svonefnda hafi svo skilað meiri hluta og minni hluta áliti. Sé mikið um það fjallað í greinargerðum meiri hluta og minni hluta, hver eigi eignarrétt að vatnsbotni stöðuvatna. Meiri hlutinn vitni í ritgerð Einars Arnórssonar um vatnsréttindi, en þar segi m. a. svo: „Það er og alkunnugt, að notendur jarða, sem að veiðivatni liggja, hafa veitt í vatninu, hvar sem þeim hefur sýnst, og í sumum veiðivötnum hefur verið almenningur frá fornu fari, t. d. Mývatni (bréf Dipl. Ísl. IV. nr. 105/1477). Virðist því af þessu mega ætla, að land fylgi eigi að vatnsbotni stöðuvatna, nema sem svarar netlögum í sjó. Löggjafarvaldið hefur að minnsta kosti frjálsar hendur í því efni“.

Er á það bent af hálfu aðalstefnenda, að umrædd tilvitnun í Íslenzkt fornbréfasafn varði jarðakaupabréf frá 1477, þar sem jörðin Hofstaðir sé seld, en ekki finnist þar nein sönnun þess,

að jarðeigendur við Mývatn eigi ekki einir botn vatnsins. Seljandi selji þar jörðina Hofsstaði og láti fylgja hlut í almenningi í Mývatni og skipstöðu í Geirastaðajörðu og stóðhrossagöngu. Bréfið virðist sanna, að uppi hafi verið sú skoðun á þeim tíma, að almenningur í Mývatni væri eign ákveðinna jarða og sé ekki unnt að draga aðra ályktun af því. Komi þetta og heim við það, sem fram komi í Staðarhólsbók Grágásar, Kristinnalagabætti, kafla 22, þar sem segi: „Mývetningum er það rétt að leggja net sín í vatn helgan dag eftir eykð ef rúmheilagt er eftir“. Komi þarna berlega fram, að Mývetningar hafi átt Mývatn. Meiri hluti Fossanefndar hafi svo hallast að skoðun Einars Arnórssonar prófessors, án þess þó að það komi beinlínis fram, hver sé eigandi hins svonefnda almennings. Hins vegar segi svo í álitni minni hlutans: „Minnihlutanum hefur hins vegar þótt rétt að telja þann hluta vatnsins almenning, eða ríkiseign, sem liggur fyrir utan vatnsbelti landareignanna, þó með þeim takmörkunum, er réttmætar kunna að þykja vegna veiðiréttarins. Um önnur afnot mun naumast að ræða.“ Í samræmi við þetta hafi 126. gr. frumvarps vatnalaganna verið svohljóðandi: „Í stöðuvatni er öllum veiði heimil fyrir utan netlög, nema forn venja banni, enda sé landi annarra ekki spillt, né það notað til uppsáturs eða til að koma þar fyrir veiðigögnum eða öðru slíku“.

Í umræðunum um frumvarpið á Alþingi hafi komið svohljóðandi fyrirspurn frá framsögumanni, Pétri Jónssyni atvinnumálaráðherra: „Sömuleiðis vil ég benda háttvirtri nefnd á þá spurningu, hve almenningsrétturinn eigi að ná langt, hvort heldur til alls landsins, eða t. d. aðeins til sveitarfélaga þeirra, sem land eiga að vatninu“. Þetta hafi leitt til þess, að 1. mgr. 126. gr. vatnalaganna hafi að lokum orðið svo: „Veiði í almenningi stöðuvatna eiga sveitarmenn þeirra sveita, er lönd eiga að vatninu, nema forn venja banni.“ Svo virðist sem fyrirspurn ráðherrans svo og afgreiðsla Alþingis hafi sprottið af því, að menn hafi ekki gert sér ljóst við afgreiðslu vatnalagafrumvarpsins, hvað hugtakið almenningur þýddi að fornu. Í Landbrigðabætti Grágásar segi svo í kaflanum um almenninga: „Þat er mælt at almenningar ero a landi her. Þat er almenning er fiórðungs menn eiga allir saman. Þar eiga menn at fiskia oc fygla sva at koma þangat, er manaðr lifir vetrar, oc vera þar vii manaðr. Þa scal almenning ligia v. manaðr. sva at sa einn scal þa beita er næstur býr. Þar eiga menn at högva við og telgia oc föra til skips eða buða oc er þa heilagur viðrin“. Þessi ákvæði sýni, að almenningur til forna hafi ekki

verið alþjóðareign, heldur sameiginlegur afnotaréttur takmarkaðs hóps manna. Þó skyldi hinn raunverulegi eigandi, sá er næstur bjó, hafa einn afnotaréttinn í fimm mánuði ársins. Almennings-ákvæðið hafi verið neyðarregla. Í 52. kafla Landsleigubálks Jónsbókar segi, að „Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit bæði hit efra ok hit ytra“. Í 14. gr. kafla Þjófabálks Jónsbókar komi skýring á þessu ákvæði í sama anda, því þar segi: „Nú finnr maðr fé í jörðu í almenningi, hafi sá þriðjung, er finnr, en þeir tvá hluti, er þann almenning eiga.“ Hér muni vera átt við þá aðilja, er jörðina eða landið áttu í eiginlegum skilningi. Samkvæmt þessu mundi almenningur í Mývatni vera sameign þeirra, er land eiga að Mývatni. Aðrir kæmu þar ekki til greina, hvað sem öllu öðru liði. Þetta muni hafa verið ljóst höfundum frumvarps að lögum um lax- og silungsveiði nr. 61/1932, en með þeim lögum hafi m. a. 126. gr. vatnalaganna verið felld úr gildi.

Í athugasemdum með frumvarpi að lögum þessum geti höfundar þeirra þess, að veiði í almenningum stöðuvatna hér á landi hafi sums staðar frá fornu fari fylgt landareignum þeim, er að vatninu liggja, en hins vegar hafi 126. gr. vatnalaganna leitt það nýmæli í lög, að þar sem ekki væri um slíka venju að ræða, skyldu sveitarmenn þeirra sveita, er lönd eiga að vatninu, eiga veiði í almenningi þess. Síðan segi svo í athugasemdum með frumvarpinu: „Þessari reglu telur nefndin rétt að breyta. Það verður ekki séð, að það sé að neinu leyti eðlilegt eða sanngjarnt að láta réttinn til veiði í almenningi vatns fara eftir hreppaskiptingunni, þvert á móti er það í sumum tilfellum næsta óeðlilegt“. Hafi því lög nr. 61/1932 um lax- og silungsveiði lögfest sem aðalreglu, að þeir einir skyldu eiga veiðirétt í almenningi stöðuvatns, sem land eiga að vatninu. Ef saman eigi að fara eign á vatni og botni, þá sé enginn vafi á því, hverjir eigi Mývatn samkvæmt þessu, þ. e. ef orðið almenningur er tekið bókstaflega í allra víðustu merkingu. Er því haldið fram af hálfu aðalstefnenda, að samkvæmt ævaforðri venju við Mývatn, byggðri á fornum rétti og rótgrónum skilningi á orðinu almenningur, þá sé botninn í Mývatni eign þeirra jarða, er lönd eiga að Mývatni. Hafi almenni löggjafinn ekki getað svipt eigendur jarða við vatnið þessum eignarrétti með ákvæði 1. tl. 4. gr. vatnalaga nr. 15/1923.

Af hálfu aðalstefnenda er gerð grein fyrir því, að við stofnun Veiðifélags Mývatns hinn 7. febrúar 1905 komi skýrt fram í stofnfundargerð það álit fundarmanna, að jarðirnar, sem lönd eiga að vatninu, hljóti að eiga vatnið. Eigendur tveggja eða þriggja jarða,

sem ekki eiga land að Mývatni, en eru í Mývatnssveit, hafi talið sig eiga veiðirétt samkvæmt fornri hefð. Af því tilefni hafi á stofnfundinum verið samþykkt ályktun um þá eindregnu skoðun, að þær jarðir einar, sem lönd eigi að Mývatni, eigi vatnið og að þeir einir, sem lönd eigi að Mývatni og búi við það, eigi rétt til að gera samþykktir eða taka ákvarðanir um veiði í því. Hafi stofnun veiðifélagsins varnað svonefndum utanvatnsbæjamönnum alla veiði í vatninu og gildi svo enn. Árið 1918 hafi svo menn í umboði Veiðifélags Mývatns leitað til Einars Arnórssonar prófessors og óskað eftir álitum hans á því, hverjir ættu veiðirétt í Mývatni og hverjir þeir, er veiðirétt eigi, geti bannað að veiða úr vatninu. Í álitum sínum hafi prófessorinn talið alveg ljóst með tilvitnunum í þar greind lög að fornu og nýju, að veiðiréttur fyrir jörðum, er land eiga að Mývatni, fylgi þeim einum að lögum. Eigi þetta jafnt við, hvernig og hvar sem veitt er í vatninu. Mývatn sé sjálft eigi almenningur og liggi að álitum prófessorsins ekki í almenningi, svo að ákvæði Jónsbókar, Landsleigubálks 59. kafla um almenninga, þar sem segi, að fiskivötn í almenningi séu öllum jafnheimil, geti ekki hér átt við. Er því haldið fram, að þessi skoðun prófessors Einars Arnórssonar sé rétt að því er Mývatn og önnur vötn í einkaeign varðar og að Mývatn sé eign þeirra Mývetninga, sem land eiga að vatninu.

Af hálfu aðalstefnenda er gerð grein fyrir því, að Mývatn sé eitt af bestu veiðivötnum landsins og fáist þar bæði urriði og bleikja. Silungsklak hafi verið rekið þar um alllangt skeið af eigendum jarða við vatnið. Ekkert einkenni þó dýralífið við Mývatn eins og fuglalífið og sé óvísanlegt í heiminum eins mikill grúi anda og þar. Hafi Mývetningar mikla búbót af eggjatöku. Lífsafkoma jarðeigenda við Mývatn byggist að verulegu leyti á silungsveiði og hafi þeir í meira en hálfa öld varið til þess orku og fé að efla hana með klaki án afskipta annarra. Víða sé vatnið mjög grunnt og af nýjustu mælingum megi ráða, að dýpi á nyrðri flóa sé innan við einn metra. Á því svæði taki Kísilöðjan h/f kísilgúrinn. Nái botngróðurinn til yfirborðsins og megi búast við, að þar myndist þurrlendi á næstunni. Af þessu sé ljóst, að hinn svokallaði almenningur í Mývatni, sem ríkisvaldið hafi slegið eign sinni á, sé varla hægt að kalla því nafni með tilliti til vatnsdýpisins. Botn Mývatns sé að breytast í uppgróið land. Bændur aðliggjandi jarða meti vatnið, gróður þess og dýralíf að verðleikum og hafi sýnt í verki, að besta náttúruverndin sé í þeirra höndum. Af sjálfu sér leiði vegna líffræðilegra raka, að ekki sé hægt

að skilja botngróðurinn úr tengslum við ræktun og verndun silungsstofnsins. Sama sjónarmið, þ. e. að sjórinn og sjávarbotninn séu ein óaðskiljanleg líffræðileg heild, hafi verið ein röksemdin í baráttu Ísendinga til að öðlast yfirráð yfir fiskimiðunum umhverfis landið. Er og á það bent af hálfu aðalstefnenda, að Mývatn sé mjög óreglulegt í lögun og séu í því eyjar á víð og dreif. Sé fjarstæða að beita netlagareglu sjávarstranda um eignarrétt að botni Mývatns. Sé það skýlaust stjórnskrárbrót, ef almenni löggjafinn ætli sér að löghelga ríkinu eignarrétt að vötnum á Íslandi, er komið sé 115 metra frá landi, án nákvæmrar athugunar í hverju einstöku tilviki.

Þá er því haldið fram, að hér á landi hafi aldrei verið ríkis- almenningar eða byggðaralmenningur í neinu veiðivatni í byggð hér á landi og að lög geti ekki ákveðið slíka almenninga að óbreyttri stjórnskrá. Landsmenn hafi aldrei viljað viðurkenna, að slíkir almenningar væru til, enda hafi þá verið hætt á, að þeir hyrfu til konungs. Ef Mývatn hafi einhverju sinni verið almenningur í ríkiseign, sem mótmælt er að nokkru sinni hafi verið, þá verði ekki annað séð en að aðalstefnendur eða jarðir þeirra hafi síðar eignast vatnið fyrir hefð. Því er mótmælt, að athugasemd í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712 um, að almenningur sé talinn í Mývatni, hafi nokkurt sönnunargildi um eignarrétt að Mývatni. Ætla megi, að á þeim tíma hafi verið svo mikið hungur í landinu, að eigendur Mývatns hafi látið það óátalið, þó að mönnum hafi verið veitt takmarkað leyfi til að afla sér fanga að þessu leyti sér til bjargræðis. Hvorki fyrr né síðar finnist gögn um, að bændur við Mývatn hafi leyft slíkt. Athugasemd þessi beri hins vegar með sér, að ekki telji sér aðrar jarðir hlunnindi af veiði en þær, sem eiga land að vatninu og sanni það, að ekki hafi aðrir átt þennan rétt, jafnvel þótt „almenningur“ væri í vatninu til afnota fyrir gesti og gangandi eða sveltandi nágranna. Þetta geti hins vegar ekki svipt jarðeigendur við vatnið eignarrétti sínum á vatni og botni sem framhaldi vatnsbakkans, sem þeir hafi einir átt. Er því haldið fram, að af landamerkjabréfum allra jarða í Mývatnssveit, sem fram hafi verið lögð í málinu, sé ljóst, að Mývatn liggi undir jarðeignirnar við Mývatn. Það virðist aldrei hafa orðið að ásteitingarsteini eða valdið erfiðleikum hjá strandeigendum, hvernig eignarrétti þeirra að Mývatni væri háttáð, þrátt fyrir mismunandi orðalag í landamerkjabréfum. Hafi samtökin, er hófust með stofnun veiðifélagsins 1905 og ætíð hafa varað síðan, sýnt, að

litið hefur verið á vatnið sem óskipta sameign, þótt sérnytjar fylgdu ræmu næst ströndinni.

Þá er því haldið fram af hálfu aðalstefnenda, að fram að setningu laga nr. 22/1964 um kísilgúrverksmiðju við Mývatn hafi ríkisvaldið aldrei nytjað botn Mývatns. Með lögum þessum sé verið að svipta aðalstefnendur lögmætri eign þeirra og því brjóti lögin í bága við ákvæði 67. gr. stjórnarskrárinnar um friðhelgi eignarréttarins.

Röksemdir gagnstefnenda og réttargæslustefndu.

Helstu röksemdir gagnstefnenda, landbúnaðarráðherra, iðnaðarráðherra og fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs, eru þær, að bæði fræðimenn og dómstólar líti svo á, að ríkið sé eigandi að almenningum í landinu, þ. e. a. s. grunnréttareignarhafi. Hér á landi vanti að mestu leyti löggjöf um almenninga og þetta mál sé fyrir þá sök miklu erfiðara viðfangs, enda hafi úrlausn þess mikla almenna þýðingu. Samkvæmt rétttri gagnályktun frá 4. gr. vatnalaganna nr. 15/1923 geti engri jörð eða landareign fylgt land lengra út í vatn (vatnsbotn) heldur en sem netlögum nemur, þ. e. 115 m. Þess vegna sé engum öðrum til að dreifa um eign og aðild almennings (vatnsbotnsins) utan netlaga heldur en ríkisvaldinu (ríkissjóði). Enginn vafi leiki á því, að 4. gr. vatnalaganna sé að öllu leyti stjórnskipulega gild lagaregla og gagnályktunin því fullkomlega örugg. Landeigendur hafi aldrei átt lengra út í vötn eða sjó en sem nemur netlögum. Með lagagreinininni sé því ekkert af landeigendum haft, enginn réttur á þeim brotinn. Vilji landeigendur halda öðru fram, þá hafi þeir sönnunarbyrðina um það. Landamerkjabréf margra Mývatnsjarða beri það óbeint með sér, að þær hafi ekki verið taldar eiga botn út um vatnið utan netlaga, því þá hefði verið óþarft að telja upp eyjar og sker, sem jörðunum fylgi, fram af landi jarðanna, utan dráttarmáls. Enn fremur benda gagnstefnendur á það, að hvorki hreppurinn né vatnsbakkabændur hafi nokkru sinni gert neina fyrirvara, mótmæli eða breytingatillögur út af takmörkunum þeim, sem 4. gr. vatnalaga feli í sér eða staðfesti, og hafi þeim þó gefist sérstakt tilefni til þess, þar sem sérstök nefnd Mývetninga hafi á sínum tíma verið sett í málið. Nefndin hafi hins vegar látið við það sitja, að strandeigendur yrðu viðurkenndir einkaréttshafar veiðiréttindanna, en um landbeltismörk og eignarrétt jarða út í vatnið hefðu þeir engar athugasemdir eða breytingatillögur fram að

færa. Þá vitna gagnstefnendur einnig til þess, að bæði meiri og minni hluti Fossanefndarinnar 1917, er undirbjó vatnalögin, hafi verið sammála um, að landeigendur ættu ekki vatnsbotn, nema netlögin. Þeir hafi bent á, að í eldri lögum segi hvergi beinlínis, hversu fara skuli um eignarrétt að botni stöðuvatna. Hins vegar séu ákvæði um það, „hversu langt í sjó út landeigandi skuli eiga, (netlög),“ eða 60 faðma frá stórstraumsfjöruborði, tilskipun 20. júní 1849, 3. gr., og lög nr. 39/1914, 2. gr. Í frumvarpi meiri hluta landbúnaðarnefndarinnar svokölluðu frá 1877 hafi verið gert ráð fyrir þeirri skipan, sem lögfest hafi verið með 4. gr. vatnalaganna. Báðir hlutar Fossanefndarinnar virðast hafa gengið út frá því, að löggjafinn hefði frjálsar hendur, bæði hvað snertir veiðiréttindi í almenningi vatna og eignarrétt að botni þeirra. Eftirtektarvert sé, að í nefndarálini minni hlutans, sem yfirleitt hafi dregið taum landeigenda, sé lagt til, að 115 m „belti verði skoðað sem einn hluti landareignarinnar“. Hins vegar hafi minni hlutanum „þótt rétt að telja þann hluta vatnsins almenning eða ríkiseign, sem liggur fyrir utan vatnsbelti landareignanna.“ Í lokafrumvarpi því til vatnalaganna, sem lagt hafi verið fram 1921, segi síðan í athugasemdum við 4. gr.: „Það virðist ekkert vera því til fyrirstöðu, að lögleiða það, að landi fylgi ekki vatnsbotn eða vatnsréttindi lengra út í stöðuvatn en nú er í sjó, gildandi lögum samkvæmt, sjá tilsk. 20. júní 1849, 3. gr., og lög nr. 39 2. nóv. 1914, 2. gr., enda hefur Fossanefndin öll orðið á það sátt.“ Gagnstefnandi bendir á, að lagaákvæði um almenninga hér á landi séu mjög fá, óljós og slitrótt, en í rauninni megi þó segja, að nafnið sjálft, almenningur, gefi helst leiðbeiningu um hvers konar rétt eða réttarhugtak sé hér að ræða. Almenningur sé það, sem enginn eigi sérstaklega, en allir megi nota eða hagnýta sér, en þó með ýmsum takmörkunum eða innan tiltekinna marka eftir atvikum. Það þýði þó ekki, að almenningurinn sé eigandalaus. Í svokölluðu réttarþjóðfélagi geti landsvæði ekki lengur verið terra nullius. Samkvæmt rétttri hugsun og nútíma skilningi á eðli og hlutverki ríkisins falli allt slíkt undir eignarumráð ríkisvaldsins. Hefur lögmaður gagnstefnenda í greinargerð fjallað í löngu máli um skoðanir fræðimanna á þessu efni og bent á, hvernig málum þessum er skipað í öðrum löndum, en ekki þykir ástæða til að rekja það. Þá halda gagnstefnendur því fram, að miðhluti Mývatns hafi frá öndverðu verið almenningur og ekki takmarkaður við byggðarlagið og að um einkaeign vatnsbæja-bænda hafi aldrei verið að ræða. Ættu Mývetningar að hafa öðl-

ast eignarrétt að vatninu og vatnsbotninum utan netlaga, yrði það annað hvort að hafa gerst fyrir nám eða hefð. Um landnám í Mývatnssveit sé ekki getið. Hins vegar segi um Þorstein sonarson Gnúpa-Bárðar, að hann hafi „fyrstur búið að Mývatni“, þ. e. við vatnið, og um Geira nokkurn, norrænan mann, segi, að hann hafi fyrstur búið „fyrir sunnan Mývatn“. Talið sé, að Þorsteinn hafi búið í Reykjahlíð, Íslenzk fornrit, 10. bindi, bls. 186, neðanmáls. Loks sé getið Þorkels háva, sem búið hafi fyrst að Grænavatni, sem „gengur að Mývatni“, segir Landnáma. Megi af þessum ummælum Landnámabókar ráða, að Mývatnslönd hafi ekki verið numin í heild samfelld, heldur hafi menn sest að við vatnið, hver fyrir sig. Um samfelld eða sameiginlegt landnám — þar sem vatnið hefði t. d. orðið „innan í“ — hafi ekki verið að ræða, enda mundi reglan um eld og kvígu varla hafa leyft slíkt. Samkvæmt þessu megi slá því föstu, að eignartaka (occupatio) hinna fornu Mývetninga hafi ekki náð til vatnsins, því síður vatnsbotnsins. Alls engar sönnur séu og fram komnar fyrir því, að Mývetningar hafi nýttjað botninn, hvorki fyrr né síðar. Það sé því algerlega út í loftið að tala um nám eða hefð á botninum. Þá mótmæla gagnstefnendur því harðlega, að hugsanlegt sé, að vatnsbakka-bændur, þ. e. aðalstefnendur, hafi getað unnið hefð á botninum, enda muni það yfirleitt ekki koma til mála, að unnt sé að hefða burtu subjectívan almenningarétt annarra í lands- eða byggða- almenningum.

Aðalstefnendur hafi aldrei haft „eignarhald á botninum“ í merkingu 2. gr. hefðarlaga nr. 46/1905. Aðalstefnendur hafi aldrei nýttjað vatnsbotninn. Afnotaréttur þeirra af Mývatni hafi takmarkast við veiðina og engin rökbundin tengsl séu milli veiðiréttar í stöðuvatni og eignarréttar að vatnsbotni, það séu tvö aðskilin réttarhugtök. Þótt landeigandi eigi botn netlaga sinna, þá sé það ekki vegna þess, að hann eigi veiðiréttinn þar, heldur af hinu, að botninn er framhald eða hluti af landi hans eða landareign. Auk þess sé það misskilningur, að aðalstefnendur „eigi“ nokkra veiði í almenningnum. Þeir eigi einungis rétt til að veiða, hins vegar „eigi“ þeir ekki aðra veiði en þá, sem þeir drægi á land hverju sinni. Mönnum hætti ávallt við að taka sögnina „að eiga“ of bókstaflega, enda merki hún oft einungis, að menn hafi rétt til tiltekinna afnota af hlut, en jafngildi ekki því, að þeir eigi beinan eignarrétt yfir hlutnum. Aðalstefnendur telji „líffræðileg rök“ vera fyrir því, að botn og veiði fygist að í Mývatni, þar sem fiskurinn hrygni við botninn. Þótt þetta

megi að vísu til sanns vegar færa, þá benda gagnstefnendur á, að þau tengsl eða sá líffræðilegi ferill sé að engu leyti byggður á viljaákvörðun eða öðrum tilverknaði strandbænda og geti því enga hefð skapað. Auk þess séu slík „líffræðileg“ tengsl milli veiði og botns sist meiri en t. d. milli beitarréttar og beitilands og detti þó engum í hug að halda því fram, að sá, sem á beitaraða upprekstrarrétt hljóti þar með að eiga landið, sem beitt er á. Óþarft sé að rökræða þetta lengi, þar sem hæstaréttardómurinn um Landmannaafrétt frá árinu 1955, bls. 108, skeri gagnert úr um það, að óheimilt sé að álykta út frá veiðirétti í vatni til eignarréttar að vatnsbotninum. Samkvæmt dómi þeim hafi bændum þeim og byggðarlögum, sem hlut áttu að máli, verið frá dæmdur eignarréttur (grunneignarréttur) þrátt fyrir bæði veiði og beitarrétt á þessum svæðum.

Þá hafa gagnstefnendur enn fremur bent á það, að þegar landskipti hafa farið fram í Mývatnssveit, sbr. vottorð sýslumanns, hafi aldrei komið til, að skipt væri vatnsbotninum eða gengið út frá því, að hinum skiptu löndum fylgdu botnsvæði út í vatnið. Í fasteignamatsskjölum Mývatnssveitar sé almenningurinn í Mývatni hvergi talinn fram eða metinn til dýrleika né hlutdeild einstakra jarða í honum. Ekki sé heldur neins staðar minnst á neina „sameign“ vatnsbæjabænda að honum. Ekki sé heldur vitað til þess, að aðalstefnendur hafi í eignarskattsframtölum sínum undanfarin ár talið fram „hlutdeild“ þeirra í milljónatuga-verðmætum þeim í botni Mývatns, kísilgúrnum, sem þeir telji nú, að alltaf hafi verið vitað og viðurkennt, að fylgdi jörðum þeirra.

Þá hafa gagnstefnendur tekið til umfjöllunar í greinargerð sinni ummælin í Grágás-Staðarhólsbók, Landbrigðabætti 460, þar sem segir m. a.: „Þat er mælt, at almenningar ero a landi her. Þat er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn at fiskia oc fylga . . .“. Gagnstefnendur telja nú lítið upp úr þessu ákvæði að leggja, þar sem fjórðungar hafi í reynd að minnsta kosti aldrei verið neinar stjórnskipunar- eða stjórnarfarseiningar. Þeir hafi enga stjórn né framkvæmdarvald haft og enga eignaumsýslu, hvorki um almenninga né annað. Hlutverk þeirra hafi verið dómsskapa eðlis. Þá hafi fjórðungarnir verið lagðir niður með lögtöku Jónsbókar 1281 að frumkvæði Íslendinga sjálfra, því að konungur hafi einmitt gert ráð fyrir þeim í Járnsíðu. Fjórðungarnir hafi aldrei „átt“ almenningana sem slíkir, heldur hafi fjórðungsmenn saman átt afnotarétt af þeim. Almenningar hafi

aldrei verið sameign í lagalegum skilningi, enda hafi jarðeigendur aldrei getað heimtað útskiptingu eða slit á almenningsrétti. Gagnstefnendur halda því fram, að allt frá því lögbundið þjóðfélag hefst á Íslandi með stofnun allsherjarríkis 930, hafi það um leið orðið grunneigandi allra almenninga og afrétta í landinu, en stærri og minni hópar manna (byggðarlög) gerst subjectivir réttshafar (afréttarhafar) þá strax og síðar, er tímar liðu fram, allt eftir staðháttum og aðdraganda. En jafnvel þótt fallist yrði á þær skoðanir utanbakkabænda og varakröfu Skútustaðahrepps, að fjórðungar eða fjórðungsmenn hafi átt almenningana, mundi það engu breyta um nú, þar sem fjórðungarnir séu fyrir löngu úr sögunni og engum til að dreifa nema ríkisheilðinni til að yfirtaka lögaðildir þeirra. Gagnstefnendur leggja áherslu á það, að ekki megi rugla saman fjórðungunum fornu og nöfnum, sem haldist hafi síðar í málinu sem stað- eða landfræðiheiti. Norðlendingafjórðungur, sem nú kallast, eigi þannig lítið skylt við hinn forna Norðlendingafjórðung né Fjórðungssamband Norðlendinga, svo dæmi sé nefnt.

Gagnstefnendur hafa enn fremur bent á, að framangreint ákvæði Grágásar um fjórðungsmenn hefjist á orðunum: „Þat er mælt“ (að almenningar séu í landinu og að það séu almenningar, sem fjórðungsmenn eigi saman). Virðist þeim, að hér sé nánast um munnmæli ein að ræða og því sé með öllu fráleitt að byggja á því, að þau hafi nokkru sinni verið lagaregla.

Að endingu benda gagnstefnendur á það, að mikið hafi verið rætt og deilt um það í máli þessu, hversu háttað hafi verið eignarréttarstöðu almenninga til forna, og því næst, hvernig hún hafi þróast gegnum aldirnar og fram á okkar daga. Hins vegar benda þeir á, að jafnvel þótt á það yrði fallist, að almenningar hafi verið einkaeign eða að ekki hafi tekist að færa fullnægjandi sönnur í aðra hvora áttina, þá þurfi það engu að breyta eins og nú horfi við. Allt að einu væri dómstólum rétt og heimilt að dæma slík mál eingöngu eftir nútímaskilningi á eðli og stöðu réttarríkis, en láta fornöldina liggja milli hluta. Megi segja, að Fossanefndin hafi á þessu byggt, er hún segir, að ekkert sé því til fyrirstöðu, að „alþingi skipi þessum málum að vild sinni“, svo sem gert hafi verið, þegar lögfestir voru almenningar í stöðuvötnum með vatnalögunum 1923. Sennilega verði erfitt að komast til botns í eignarréttarstöðunni til forna, vegna þess að „ríkis“-hugtak þeirra tíma hafi verið mjög ómótað og „eignarréttar“-hugtakið óljóst. Því megi segja, að engin ástæða sé yfir-

leitt til að fjalla um almenningssréttinn eins og hann var í fornöld. Hitt væri ef til vill sanni nær að stytta sér leið og leggja þetta réttarsögulega spursmál til hliðar og byggja eingöngu, ef ekki fyrst og fremst, á því, sem best samræmist hugsunarhætti, stöðu og þörfum nútíma þjóðfélags, en það er, að ríkisheildin eigi verðmætin á botni Mývatns utan netlaga, svo sem lögin um kísiliðju, fyrst nr. 22/1964 og síðan lög nr. 80/1966 um kísilgúr-verksmiðju við Mývatn, byggist á.

Réttargæslustefndu, eigendur og ábúendur lögbýla í Mývatns-sveit, er ekki eiga lönd að Mývatni, rökstyðja dómkröfu sína með því, að þeir telja, að Mývatn utan netlaga einstakra jarða sé byggðaralmenningur, og líta þeir þar með á sérstöðu Mývatns umfram aðra almenninga, að byggð er allt í kringum vatnið, og er þar um að ræða sama sveitarfélagið, Skútustaðahrepp. Mývatn hafi, frá því að elstu sögur herma, verið almenningur, þar sem allar jarðir í Mývatnssveit hafi mátt láta stunda veiðiskap eftir því sem hver og einn gat staðið við veiðarnar. Mývatn hafi aldrei verið eign þeirra jarða, sem lönd eiga að vatninu, enda munu engar kröfur um slíkt hafa komið fram fyrr en á 20. öldinni, en þá hafi komið upp nokkrar raddir í Mývatnssveit um þetta frá vatnsbæjabændum.

Jarðir þær, sem land eigi að Mývatni, eigi engin réttindi til veiða eða annarra gæða í almenningi Mývatns fram yfir aðrar jarðir í Skútustaðahreppi.

Í Kristinnalagabætti Grágásar, kafla 22, segir: „Mývetningum er það rétt að leggja net sín í vatn helgan dag eftir eikð ef rúm-heilagt er eftir.“

Utanbakkabændur benda á þá staðreynd, að orðin Mývatnssveit og Mývetningar nái ekki aðeins yfir þær jarðir í Mývatnssveit, sem land eiga að vatninu, eða þá menn, sem eiga heima á þeim jörðum, sem land eiga að vatninu, heldur eru þau notuð yfir alla sveitina. Mývetningur sé að sjálfsgöðu maður, sem býr í Mývatnssveit. Kristinnalagabáttur Grágásar sýni einmitt, að öllum Mývetningum hafi verið veitt undanþága með veiðitímamann í vatninu.

Einn þeirra bæja, eða ein þeirra jarða, sem aðalstefnendur vilji útiloka frá veiðiréttindum í Mývatni séu Hofsstaðir. Í Dipl. Isl. VI. nr. 105/1477 sé hið svokallaða Hofsstaðabréf, þar sem Jón Þorkelsson selur Finnboga Jónssyni jörðina Hofsstaði hinn 14. apríl 1477. Í þessari sölu fylgir . . . „hlut j almeningi j myvatni og skipstaudv j geirastada jordo . . .“ Þetta bréf telja utanbakka-

bændur, að taki af allan vafa um það, að það hafi aldrei verið talið, að vatnsbæjabændur ættu einir Mývatn, því að Hofstaðir eigi ekki land að Mývatni, en jörðin taldi til réttar í almenningi Mývatns og seldi þann rétt. Utanbakkabændur halda því fram, að jarðir þeirra hafi um aldraðir átt veiðirétt í almenningi Mývatns. Þeir hafi nýtt þennan veiðirétt um aldraðir og jarðirnar hafi aldrei afsalað sér honum. Vitna utanbakkabændur til yfirlýsinganna á dskj. nr. 109—118 þessu til stuðnings. Enn fremur vitna þeir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712, en þar segir m. a.:

„Silungsveiði má hvör brúka sem vill af innanhreppsmönnum veitur og sumar í Mývatni í flóanum, það er miðju vatninu og brúkar hvör svo sem hann hefur atorku til, hvort sem hann á land að vatninu eður ekki, bæði með lagnetjum og á dörg“ . . . „þeir sem halda til með lagnet í flóanum meðan vatnið er þýtt og ekki eiga land við vatnið fá skipstöðu af þeim, sem landið eiga, enginn kemur þar tollur fyrir“.

Lýsing jarðabókarinnar á þessum efnum hafi verið undirrituð af hreppstjóra og öðrum manni sem tilkvöddum vottum.

Í ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar 1752 til 1757, II. bindi, bls. 11, segi að í Mývatnssveit sé silungsveiði stunduð betur en á nokkrum öðrum stað. „Menn lifa þar á silungsveiði og hafa gert frá öndverðu byggðarinnar. Á hverjum bæ er bátur og tugur neta. Menn fara aldrei til útróðra og kaupa ekki fisk“. Og í sömu bók, bls. 74, segi, að menn veiði þar (í Mývatnssveit) silunginn allt árið í net og með smábátum og lifi öllu fremur á veiðinni.

Í Jarðabók J. Johnsens frá 1847 segi í athugasemd við Skútustaðahrepp: „Allir hafa líka hrepps bændur silungsveiði, meiri og og minni, og eggjatekju í Mývatni“.

Þá benda utanbakkabændur á það, að þegar rætt hafi verið um silungsfriðun í Mývatni árið 1887, hafi verið farið með málið sem almennt hreppsmál á almennum hreppsfundi. Sveitarstjórn Skútustaðahrepps hafi skipað gæslustjóra í þeim málum, jafnt utanvatnsbæjabændum sem vatnsbæjabændum. Á almennum hreppsfundi 12. febrúar 1895 hafi enginn ágreiningur orðið um veiðirétt. Á veiðimál muni oft hafa verið minnst síðar í gerðabókum hreppsins og alls staðar talið þar almennt hreppsmál. Af þeim fundargerðum megi greinilega sjá, að almenningur vatnsins hafi ætíð verið talinn sameiginlegt hagsmunamál hreppsbúa. Síðar í greinargerðinni er vísað til ýmissa vottorða um

veiðiskap í Mývatni og enn fremur til afsals fyrir hálfri jörðinni Grænavatni, dags. 10. febrúar 1923, en þar afsalar Guðni Ásmundsson á Grænavatni sonum sínum, Ásmundi og Benedikt, hálfri jörðinni. Tekið er fram í afsalinu, að jörðin Grænavatn eigi veiðirétt í Mývatni að fornum og nýjum venjum.

Enn benda utanvatnsbæjabændur á það, að veturinn 1903 hafi verið haldinn fundur um silungsfæð í Mývatni. Á þeim fundum hafi Pétur Jónsson oddviti, Gautlöndum, verið framsögumaður. Í lok fundarins hafi verið kosin nefnd til athugunar á þessu máli og Pétur Jónsson verið einn nefndarmanna, en Gautlönd eigi ekki land að Mývatni. Í veiðiskýrslu 1924, sbr. fundargerðir Veiðifélags Mývatns á dskj. nr. 4, sé m. a. tilgreind veiði frá utanvatnsbæjunum Arnarvatni, Litlu-Strönd, Baldursheimi, Bjarnarstöðum, Gautlöndum, Helluvaði, Hofsstöðum, Grænavatni og Stöng.

Í sömu fundargerðum sé enn fremur að finna veiðiskýrslu frá árinu 1921, þar sem utanvatnsbæjanna er getið með 20% af allri dorgarveiði. Í veiðiskýrslum árána 1927—1931 incl., sbr. dskj. nr. 4, sé getið veiði utanvatnsbæja öll árin.

Í máli þessu telja utanbakkabændur fram komnar fullar sannanir fyrir veiði utanvatnsbæjabænda í Mývatni um aldaraðir. Þeir hafi aldrei afsalað sér þessum rétti og aldrei misst hann. Vatnsbæjabændur, þ. e. aðalstefnendur, hafi í skjóli veiðifélagsins reynt að útiloka þá frá því að neyta þess réttar, en það skapi vatnsbæjabændum að sjálfsgöðu engan rétt, þótt þeir beiti utanbakkabændur yfirgangi.

Utanbakkabændur benda á það, að alkunnugt sé, að byggð er í kringum allt Mývatn. Þetta sé sama sveitarfélagið, Skútustaðahreppur, sem Árni Magnússon segi í jarðabók sinni, að hafi heitið Mývatn. Vatnið hafi verið nytjað af íbúum sveitarfélagsins frá fyrstu tíð og aðrir hafi þar lítt komið við sögu. Innan hreppsfélagsins hafi þótt jafnsjálfsagt að hagnýta sér veiði í almenníngi vatnsins eins og að reka fé á afrétt sveitarinnar. Vegna sérstöðu sinnar hljóti Mývatn utan netlaga að teljast byggðaralmenníngur, sem þetta sveitarfélag, Skútustaðahreppur, geti hagnýtt sér á þann hátt, sem það telji sér best henta og hreppsfélaginu fyrir bestu. Hreppsfélagið hafi ætíð fjallað um mál Mývatns, þar á meðal veiði, fiskifæð og annað sem hreppsmál á almennum fundum og þannig látið skoðun sína í ljós, að þar sé um hluta hreppsins og hagsmuni hreppsbúa að ræða, ekki fárra útvaldra, heldur hreppsbúa í heild, sbr. afgreiðslu sýslunefndar Suður-

Þingeyjarsýslu á aðalfundi sýslunefndarinnar dagana 12.—14. júlí 1977 á erindi Sigurðar Þórissonar, Grænavatni, eins af hreppsnefndarmönnum í Skútustaðahreppi, þar sem hann með bréfi, dags. 7. desember 1976, skýtur til sýslunefndarinnar til úrskurðar, hvort tillaga meiri hluta hreppsnefndar Skútustaðahrepps hinn 26. nóvember 1976, þar sem hann ákveður að styðja við kröfu aðalstefnenda málsins um eignarrétt þeim til handa yfir botni Mývatns, en gerir þá kröfu til vara, að Skútustaðahreppi verði dæmdur eignarréttur yfir botni Mývatns utan netlaga fremur en ríkinu. Í afgreiðslu sýslunefndar Suður-Þingeyjarsýslu segir m. a. svo, að sýslunefndin telji, að sveitarstjórn Skútustaðahrepps beri sem hagsmunaverði allra íbúa Skútustaðahrepps að setja hagsmuni hreppsbúa sem heildar ofar hagsmunum takmarkaðs hluta hreppsbúa. Á meðan dómstólar hafi ekki kveðið upp dóm um, hvort Skútustaðahreppur eigi eignarrétt yfir botni Mývatns, telur sýslunefndin, að sveitarstjórn Skútustaðahrepps beri að styðja þá kröfu hreppsins frammar kröfum nokkurs hluta hreppsbúa.

Hinn 22. september 1977 var haldinn fundur í hreppsnefnd Skútustaðahrepps. Kom þá afgreiðsla sýslunefndar Suður-Þingeyjarsýslu á botnsmáli Mývatns til umfjöllunar í hreppsnefndinni. Meiri hluti sveitarstjórnar Skútustaðahrepps tók þá fram eftirfarandi:

„Meirihluti sveitarstjórnar lítur svo á, að hann hafi ekki með samþykkt sinni 26. nóv. 1976 afsalað sveitarfélaginu neinum hugsanlegum réttindum, sbr. varakröfu sveitarstjórnar. Meirihlutinn hefur hins vegar hagað kröfugerð sinni í botnsmálinu á þann veg, er hann telur, að helzt geti stutt að búsetu á þeim jörðum í hreppnum, sem höllustum fæti standa með tilliti til nútíma búreksturs.

Í framhaldi af framansögðu lýsir meirihluti sveitarstjórnar Skútustaðahrepps yfir því, að hann sér ekki ástæðu til að breyta kröfugerð f. h. hreppsins í botnsmáli Mývatns.“

Undir þessa tillögu rita Jón Illugason, Arngrímur Geirsson, Sverrir Karlsson og Arnþór Björnsson.

Vegna framanskráðrar tillögu óskaði hreppsnefndarmaðurinn Sigurður Þórisson eftirfarandi bókunar:

„Með samþykkt þessarar tillögu lít ég svo á, að sveitarstjórn hafni að hlíta úrskurði sýslunefndar frá 12.—14. júlí s.l. í þessu máli og neyðist því enn til að skjóta því til æðri dómstiga, hvort sveitarstjórn sé stætt í slíku.“

Að endingu benda utanbakkabændur á það, að jafnvel þótt talið yrði, að Mývatn hafi einhvern tíma verið almenningur fleiri manna en Mývetninga, þá hafi alger yfirráð hreppsfélagsins í margar aldir og útilokun annarra á notkun vatnsins, nema í skjóli hreppsþúa, valdið því, að hreppsfélagið sé búíð að vinna hefð á almenningi vatnsins, sem hljóti því að teljast almenningur þessa sveitarfélags fyrir hefð og fyrir töku.

Réttargæslustefndi Skútustaðahrepps rökstyður dómkröfur sínar með því, að sveitarstjórn hreppsins hafi fjallað um það á fundum sínum, hvaða afstöðu beri að taka í máli þessu og fyrri málum um sama ágreining. Meiri hluti sveitarstjórnarinnar hafi gert um það samþykkt að styðja kröfur aðalstefnenda og sé það gert með þeim rökum, að margar af þeim jörðum, sem eru í eigu aðalstefnenda séu litlar og beri lítinn bústofn, en hafi mikil hlunnindi af Mývatni og að það séu í rauninni þau hlunnindi, sem geri jarðirnar hæfar til búsetu. Sumar þessara jarða hafi litla sem enga veiði innan netlaga, en sæki veiðina í sameign jarðanna, þ. e. vatnið utan netlaga. Þá telur sveitarstjórnin, að með því að taka Mývatn af jörðunum og þau not, sem þær hafi af því, sé verið að stuðla að því að gera þessar jarðir óbyggilegar. Það verði að teljast óeðlileg afstaða sveitarstjórnar og vítavert athæfi að gera kröfu í hluta af þessum jörðum og leggja í hendur almennings í fjölmennu sveitarfélagi. Um málsrök að öðru leyti fyrir aðalkröfu Skútustaðahrepps vísar lögmaður hreppsins al-farið til málsútlistana og málsraka af hálfu lögmanns aðalstefnenda, sem rakin hafa verið fyrr í dóminum.

Meginrök Skútustaðahrepps fyrir varakröfu hans eru þau, að verði kröfu aðalstefnenda um eignarrétt að botni Mývatns hrundið, þá komi vart annað til en að eignarrétturinn tilheyri Skútustaðahreppi sem vörsluhafa byggðaralmennings í Mývatni.

Af hálfu Skútustaðahrepps er á það bent, að fræðimenn hafi það fyrir satt, að í Mývatni hafi til forna verið almenningur. Er um þetta vitnað m. a. til ritgerðar Bjarna Jónssonar frá Vogu um almenninga og afréttir, sem prentuð er í nefndaráliti meiri hluta Fossanefndarinnar, bls. 26, Reykjavík 1919. Enn fremur er getið hins svokallaða Hofsstaðabréfs frá 1477 (sbr. fornbréfasafn VI. bindi, bls. 110), sem vitnað er til fyrr í dóminum. Einnig kemur þessi skoðun fram hjá Einari Arnórssyni prófessor, sbr. ritgerð hans um vatnsréttindi, sem prentuð er í fyrrgreindu nefndaráliti, bls. 24. Þá styðst þessi skoðun enn fremur við Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712. Einnig telur

hreppurinn það styðja þessa skoðun, hvernig nytjun vatnsins hafi verið háttað, og sömuleiðis örnefni eins og „Almenningsbolur“ — frá Kálfastrandarhöfðum að sunnan og norður gagnvart Kiðey. Síðan er það rakið, hvaða reglur giltu um almenninga að fornu, og er um það vitnað til Grágásar Staðarhólsbókar, Landbrigðapáttar 460, en þar segir: „Þat er mælt, at almenningar eru á landi hér. Þat er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman.“ Þarna komi fram, að almenningur sé sameign þeirra, sem í fjórðungi búa. Aðalmerking sagnarinnar að eiga hafi frá fornu fari verið sú sama. Hún feli í sér fyrst og fremst, að hlutaðeigandi sé handhafi eignarréttar að því verðmæti, sem við er átt hverju sinni. Sögnin að eiga hafi að vísu ýmsar aðrar merkingar í öðrum samböndum, en ekkert sé í þessu samhengi, er bendi til, að hana eigi að skilja í neins konar aukamerkingu. Orðið fjórðungsmenn beri ekki að skilja alveg bókstaflega, heldur muni þar einvörðungu vera átt við bændur fjórðungsins.

Af hálfu hreppsins er ekki fallist á þá skoðun lögmanns ríkissjóðs, að fjórðungar hafi aldrei átt „neina umtalsverða stjórnskipulega hlutdeild í stjórnarkerfi þjóðveldisins, þótt þeim hafi ef til vill verið ætlað það í upphafi“. Við lögtöku Járnsíðu 1271—1273 verði engin breyting á þessum reglum, því að áður tilvitnað ákvæði Grágásar sé tekið upp óbreytt, sbr. Landbirgðabálk, 29. kap.

Á hinn bóginn sé annað orðalag í Jónsbók. Í Landsleigubálki, 59. kap., sé svofellt ákvæði um almenninga: „Þat eru almenningar, er að fornu hafa verið“. Þetta sé meginreglan, en síðar í þessum kápítula sé nánar útlistað með dæmum, hvað í þessu felist, sbr. einnig Landsleigubálkur 52.

Þetta verði ekki skilið öðruvísi en svo, að hin forna regla Grágásar um almenninga, sem áður hefur verið gerð grein fyrir, skuli halda. Hér sé fjórðunga að vísu ekki getið, enda megi segja, að það sé óþarfi, þar sem vísað sé um þetta efni til ákvæða Grágásar í heild.

Gildistaka lögbókanna hafi að vísu haft veruleg áhrif á stjórnskipan landsins, þ. á m. á hlutverk fjórðunganna. En hins vegar sé það ekki rétt, að fjórðungarnir hafi verið lagðir niður með lögtöku Jónsbókar, og hafi skipting landsins í fjórðunga verið mjög rótgróin í íslensku þjóðfélagi, og rekur lögmaður Skúta- staðahrepps dæmi um það í löngu máli í greinargerð sinni.

Eins og kunnugt sé, hafi Íslandi verið skipt í tvö ömt með tilskipun frá 15. maí 1770. Í tilskipun þessari sé m. a. vitnað til

fjórðunganna og um þá rætt sem algerlega þekkt og alkunnug fyrirbæri og ömtin við þá miðuð. Megi ömtin því teljast réttur arftaki fjórðunganna. Ömtin hafi endanlega verið afnumin með sveitarstjórnarlögum nr. 43/1905, 85. gr., en samkvæmt henni skyldu amtsráðin lögð niður 31. desember 1907.

Þá er því haldið fram, að vegna ákvæða Grágásar um almenninga hafi það haft þá þýðingu, að ekki hafi verið unnt að líta svo á, að konungur hafi orðið eigandi að íslenskum almenningum. Samkvæmt jóskum lögum, sem sett voru 1241, hafi almenningar í Danmörku orðið eign konungs. Jósk lög hafi hins vegar aldrei gilt á Íslandi og því hafi þetta enga þýðingu í þessu máli.

Engar heimildir séu fyrir því, að almenningurinn í Mývatni hafi verið landsalmenningur (allsherjafé), og ekki séu heldur heimildir um það, að almenningurinn hafi verið í eign einhvers þrengri hóps manna en fjórðungsmanna. Niðurstaðan hljóti því að vera sú, að til forna hafi hinar almennu reglur, sem vitnað hefur verið til hér að framan, gilt um almenninginn í Mývatni og öðru sé ekki til að dreifa.

Af hálfu Skútustaðahrepps er því mótmælt, að tilskipun um byggingu eyðingarða frá 15. apríl 1776 hafi leitt til þess, að almenningur og afréttaralmenningar hafi orðið íslensk ríkiseign. Í fyrsta lagi hafi með þessari tilskipun ekki verið að skipa málum um almenninga á Íslandi, heldur hafi verið að örva byggingu eyðingarða. Almenningar hafi aðeins verið nefndir í samlíkingarskyni og augljóslega tekið mið af aðstæðum í Danmörku, þar sem almenningar voru konungseign (ríkiseign), svo sem fyrr er rakið. Hér gæti algers ókunnugleika á því, sem gilt hafi frá fornu fari að íslenskum lögum, og séu ástæður hans ólíkar réttarreglur í Danmörku og svo það, að þar skiptu almenningar hverfandi litlu máli. Því væri óneitanlega viðurhlutamikið, ef slíkur misskilningur og vanþekking danskra stjórnvalda á íslenskum málum ætti að valda þvílíkri feikna röskun á skipan eignarréttar að almenningum, sem staðið hafði um margar aldir. Þá sé og á það að líta, að tilskipun þessi hafi ekki haft mikil áhrif á Íslandi. Reyndar sé stundum vitnað til hennar í dómum í ýmsu samhengi, en þó sé auðsætt, að hvorki þar né annars staðar hafi verið litið svo á, að hún hafi gert almenninga að konungseign (ríkiseign), og vitnar Skútustaðahreppur til dóms landsyfirréttarins, sem upp var kveðinn 21. júlí 1873, en þar segir m. a.:

„Að vísu virðist hann eigi hafa fengið slíka útvísun á landinu, sem tilsk. 15. apríl 1776 hljóðar um, en slíkt atriði getur þó

eigi gefið hinu opinbera rétt gegn honum til að heimta gjaldið því hér á landi á eigi konungur það land er enginn finnst eigandi að, heldur er það land almenningur og fylgir þeim reglum er þar um gilda.“ (Dómasafn Víkverja 1873, bls. 65).

Enn fremur er vitnað til þeirra umræðna og bréfagerða, er urðu, þegar nýbýlamálin voru til meðferðar á Alþingi á árunum 1893—1897. Umræður þessar hafi sýnt, að bæði þingmenn og stjórnvöld hafi verið í nokkrum vafa um það, hver ætti almenningana. Hvergi sé þó á það minnst, að konungur (ríkið) sé eigandi þeirra. Víða komi í ljós sú skoðun, að enginn eigi þá, og athyglisvert sé, hversu mikill hlutur sveitarfélögunum er ætlaður um afskipti af stofnun nýbýla í almenningum.

Síðar er í greinargerð þeirri, er Skútustaðahreppur byggir vara-kröfu sína á, rakin réttarþróunin, sem á sér stað frá tímum Grágásar og fram á síðari hluta 19. aldar. Þegar fram í sótti, hafi forsendur fallið brott fyrir flestum þeim verkefnum, sem til fjórðunga voru lögð, að tveimur undanskildum: framfærslumálum og dómgæslu. Þessi mál hafi verið meðal þeirra verkefna, sem amtmenn hafi síðar tekið við. Þegar ömtin hafi verið lögð niður, hafi verkefni þeirra skipst milli sveitarfélaga og stjórnarráðsins. Hin staðbundnu málefni hafi fallið til byggðanna. Sú réttarþróun sé eðli málsins samkvæm, að forsjá hinna sameiginlegu eigna byggðarmanna hafi komið í hlut héraðsstofnana, en ekki ríkisins. Með hliðsjón af því virðist eðlilegt að telja sveitarfélögin — hreppana og kaupstaðina — rétta arftaka fjórðunga um eignaraðild að almenningum. Með tilskipuninni um sveitarstjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 sé stjórn sveitarmála almennt tekin úr höndum ríkisvaldsins og lögð undir hreppsnefndir, sýslunefndir og amtsráð. Í þessu sambandi er sérstaklega bent á ákvæðin í 17. gr. tilskipunarinnar um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o. s. frv. Í 18. gr. sé hreppsnefnd falið að hafa umsjón um þinghús hreppsins og aðrar fasteignir, sem hann á eða hefur afnot af (t. d. kristfjárbæir) o. s. frv. Virðist lögmanni Skútustaðahrepps vel mega orða það, hvort þetta ákvæði taki beinlínis eða með lögjöfnun til almenninga í byggð. En hvernig sem á það kunni að verða litið, þá sé þróun þessa tímabils í héraðsstjórn alveg ótvíræð — valdið færist úr höndum ríkisins í hendur sveitarstjórnar.

Þá bendir hreppurinn á það, að Mývatn sé inni í miðri byggð og muni svo hafa verið frá öndverðu. Sé það rétt, sem fræðimenn hafi haldið fram, að í því hafi verið almenningur, þá geri þessi sérstaða hans meðal almenninga enn trúverðugri þá þróun eignar-

réttar yfir honum, sem reynt hefur verið að sýna fram á. Tíðast munu almenningar hafa legið að sjó eða öræfum. Þessi almenningur sé eðlilega eign byggðarinnar eða stofnunar hennar, en ekki ríkisins. Af þessum sökum hafi það ekki þýðingu í þessu máli að vitna til dóma, sem gengið hafi út af ágreiningi um eignarrétt að hálendinu (dómarnir um Nýjabæjarafrétt og Veidivötn) eða vísa til reglna um hafalmenninga.

Í skráðum heimildum um veiðiafnot í Mývatni, sem gildi hafi, þá muni skýrslan í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns vera það elsta, en hennar hefur verið getið fyrr í dóminum. Einnig er vitnað til Jarðabókar J. Johnsens (bls. 327). Og síðan vitnað til vottorða um það, að menn úr Bárðardal, Reykjadal, Fnjóskadal, Ljósavatnsskarði, Kinn, Laxárdal og Reykjahverfi hafi sótt til fanga í vatnið á árunum 1864—1874. En á tveim síðustu áratugum 19. aldar hafi verið farið að líta svo á, að utansveitarmenn ættu ekki lengur veiðinot í vatninu. Framangreindar heimildir sýni, að veiðinotin í almenningi vatnsins hafi eftir því sem tímar liðu verið að þrengjast þannig, að þau hafi alfarið horfið til sveitarinnar. Megi nú raunar segja, að utansveitarmenn hafi ekki neytt hins forna réttar síns síðastliðin 100 ár eða þar um bil.

Af fundargerðum hreppsnefndar Skútustaðahrepps frá því skömmu fyrir og eftir síðustu aldamót sé auðsætt, að á þessum tíma hafi almenningur vatnsins verið af sveitarstjórn og hrepps-búum talinn vera undir umráðum sveitarfélagsins. 126. gr. vatnalaganna nr. 15/1923 og 6. gr. lax- og silungsveiðilaganna nr. 61/1932 hafi engu breytt í þessum efnum, hvað Mývatn snertir.

Eftir setningu vatnalaganna 1923 verði að telja, að almenningur Mývatns hafi orðið eign sveitarfélagsins. Hann hafi verið eign þess með botni og vatni og öðru því, sem tilheyrði, eins og hver önnur fasteign. Ríkisvaldið hafi á þeim tíma ekki fengið neinar heimildir á honum, hvorki með lögum, samningum né öðrum hætti. Hann hafi frá fornu fari verið háður eignarrétti, svo að reglan um „res nullius“ geti ekki átt við. Raunar hafi ekki verið við því að búast, að hann væri ríkiseign á þeim tíma, einfaldlega af því, að ríkisvaldið hafi engan áhuga haft á að eiga hann, þar sem hann hafi ekki getað gefið því neinar nytjar. Þegar af þessari ástæðu skorti allar efnahagslegar forsendur fyrir því, að réttartilkall kæmi fram af hálfu ríkisvaldsins. Það hafi ekki verið fyrr en hagnýta hafi átt kísilgúrinn á vatnsbotninum, að ríkið fari að gera kröfur til eignarréttar á honum. Með þeirri hagnýtingu hafi eignarréttarkrafan fyrst verið vakin.

Af þessu leiði að sjálfsögðu það, að réttur sveitarfélagsins að almenningnum hafi notið verndar eignarréttarákvæða stjórnarskrárinnar og hafi vatnalögin því engu getað haggð í þessu efni, þótt rétt kynni að vera talið að skýra þau frá eignarréttarsjónarmiðum að þessu leyti. Þá mótmælir hreppurinn því, að fullkomlega öruggt sé að gagnálykta frá 4. gr. vatnalaganna, sem ríkissjóður styðji kröfu sína um eignarrétt að botninum á. Lagagrein þessa þurfi ekki að skýra á annan veg en þann, að aðliggjandi landareign fylgi aðeins 115 metra út í vatn sem hluti þeirrar fasteignar. Hinu sé ósvarað, hver almenninginn eigi, enda ekkert algilt svar til við því. Hér sé aðeins verið að setja almenna reglu um takmörk fasteigna.

Þótt segja meg, að það hafi verið sjónarmið höfunda vatnalaganna, að almenningur stöðuvatns, þar með talinn vatnsbotninn, væri ríkiseign, áður en þau tóku gildi, þá sé raunar ekki mikið upp úr þeirri skoðun leggjandi. Það sé á valdi dómstóla einna að útljá, hvort svo hafi verið, eins og með hvern annan ágreining um eignarréttindi, og skoðanir einstakra manna hafi þar ekkert að segja. Auk þess sé svo á það að líta, að vatnalögin hafi verið umdeild löggjöf á sínum tíma og því ekki varlegt að byggja mikið á „tilgangi“ löggjafans við skýringu á einstökum atriðum, leiði það ekki af orðalagi þeirra. Því kunni það að vera ofmælt, að löggjafinn hafi fallist á framangreint sjónarmið höfunda vatnalaganna.

Niðurstaða dómsins.

Hvorki í Grágás né lögbókunum, Járnsíðu og Jónsbók, er að finna ákvæði um eignarrétt að botni stöðuvatna. Þessi réttarþögn varir í gegnum aldirnar, allt þar til vatnalögin eru sett árið 1923 (lög nr. 15 20. júlí 1923). Í 4. gr., 1. tl., þeirra laga er kveðið á um það, að þegar landareign liggur að stöðuvatni, þá fylgi vatnsbotn þeim bakka, sem hann er talinn framhald af, 115 m út í vatn (netlög). Samkvæmt 1. gr. vatnalaganna kallast sá hluti vatns, sem liggur fyrir utan vatnsbelti landareignanna, almenningur. Hins vegar er þess hvergi getið í vatnalögunum, hver eigi vatnsbotninn undir almenningi stöðuvatns. Af greinargerðinni með vatnalögunum og umræðum á Alþingi verður að telja ljóst, að að það hafi verið vilji þingsins, að eignarréttur landeigenda að vatnsbotni stöðuvatna næði ekki lengra út en 115 m til samræmis við netlög við sjó.

Með þessari lagasetningu verður að telja, að löggjafinn hafi

verið að setja eignarréttinum almenn takmörk að þessu leyti, svo sem viðurkennt er í lögfræðinni, að heimilt sé þrátt fyrir ákvæðin um friðhelgi eignarréttarins, nú samkvæmt 67. gr. stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands nr. 33 17. júní 1944, en þegar vatnalögin voru sett, 63. gr. stjórnarskrár Konungsríkisins Íslands nr. 9 18. maí 1920.

Því telur dómurinn heimilt að gagnálykta frá 4. gr., 1. tl., vatnalaganna á þann veg, að botninn utan netlaga í stöðuvatni fylgi ekki aðliggjandi landareignum, nema því aðeins, að landeigendur geti sýnt fram á, að þeir hafi eignast hann á einhvern þann hátt, sem viðurkennt er í lögfræðinni að eignarréttur stofnist og þýðingu hefur í þessu tilviki, þ. e. fyrir hefð eða nám.

Staðreynd er, að landeigendur við Mývatn hafa um aldir stundað veiði í vatninu, og heimildir eru fyrir því, að aðrir hafi einnig stundað þar veiði. Hins vegar er hvorki sannað né gert sennilegt, að þeir hafi numið botn Mývatns, unnið hefð á honum eða nýtt hann beinlínis á þann hátt, að þeir hafi orðið eigendur í ríkara mæli en löggjafinn hefur heimilað með 4. gr. vatnalaganna, enda lítur dómurinn svo á, að veiðiskapurinn sem slíkur eða fiskrækt skapi mönnum ekki eignarrétt að vatnsbotni utan netlaga, enda þótt silungurinn hrygni við botninn og hluti af lífsferli hans sé tengdur botninum og lífi á honum.

Samkvæmt því, sem nú hefur verið rakið, telur dómurinn, að hvorki aðalstefnendur né réttargæsluaðiljar, Skútustaðahreppur og eigendur lögbýla í Mývatnssveit, er ekki eiga lönd að Mývatni, eigi botn Mývatns utan netlaga einstakra jarða, heldur viðurkennir dómurinn, að íslenska ríkið sé nú eigandi að vatnsbotni Mývatns utan netlaga einstakra jarða ásamt öllum námum og hverskyns verðmætum á, í og undir vatnsbotninum, svo sem lög nr. 80 15. ágúst 1966 um kísilgúrverksmiðju við Mývatn eru byggð á, sbr. áður lög nr. 22/1964 um sama efni.

Þar sem hér er um prófmál um eignarrétt að botni stöðuvatns utan netlaga að ræða og úrslit þess geta haft almennt gildi í landinu, þykir rétt, að málskostnaður falli niður, sbr. 178. gr. laga nr. 85 23. júní 1936 um meðferð einkamála í héraði. Einungis er unnt að dæma aðalstefnendum gjafsóknarkostnað frá höfðun máls þessa 11. júlí 1974.

Kostnaður þessi ákveðst kr. 3.701.685 og greiðist úr ríkissjóði. Af þeirri fjárhæð ber skipuðum talsmanni þeirra, Páli S. Pálsyni hæstaréttarlögmanni, kr. 2.800.000 í talsmannslaun.

Málskostnaður Skútustaðahrepps ákveðst kr. 1.107.950 og

greiðist úr ríkissjóði. Af þeirri fjárhæð ber skipuðum talsmanni hreppsins, Stefáni Pálssyni héraðsdómslögmanni, kr. 900.000 í málsvarnarlaun.

Málskostnaður réttargæslustefndu, eigenda og ábúenda lögbýla í Mývatnssveit, sem ekki eiga lönd að Mývatni, ákveðst kr. 1.565.600 og greiðist úr ríkissjóði. Af þeirri fjárhæð ber skipuðum talsmanni þeirra, Ragnari Steinbergssyni hæstaréttarlögmanni, kr. 1.200.000 í málsvarnarlaun.

Magnús Thoroddsen, setudómari í Þingeyjarsýslu samkvæmt skipunarbréfi dómsmálaráðherra, dags. 19. júlí 1976, kvað upp dóm þennan ásamt meðdómsmönnum Guðmundi Jónssyni borgardómara og Lýði Björnssyni sagnfræðingi.

Dráttur hefur orðið á dómsuppsögu í máli þessu. Stafar hann af því, hversu mál þetta er umfangsmikið og vandasamt.

Dómsorð:

Viðurkenndur er eignarréttur íslenska ríkisins að vatnsbotni Mývatns utan netlaga einstakra jarða ásamt öllum námum og hvers kyns verðmætum á, í og undir vatnsbotninum.

Málskostnaður fellur niður.

Gjafsóknarkostnaður aðalstefnenda, eigenda og ábúenda jarða, er lönd eiga að Mývatni, Dagbjarts Sigurðssonar o. fl., kr. 3.701.885, greiðist úr ríkissjóði. Af þeirri fjárhæð ber skipuðum talsmanni þeirra, Páli S. Pálssyni hæstaréttarlögmanni, kr. 2.800.000 í málssóknarlaun.

Gjafvarnarkostnaður varnaraðilja Skútustaðahrepps ákveðst kr. 1.107.950 og greiðist úr ríkissjóði. Af þeirri fjárhæð ber skipuðum talsmanni hreppsins, Stefáni Pálssyni héraðsdómslögmanni, kr. 900.000 í málsvarnarlaun.

Gjafvarnarkostnaður eigenda og ábúenda lögbýla í Mývatnssveit, sem ekki eiga lönd að Mývatni, kr. 1.565.600, greiðist úr ríkissjóði. Af þeirri fjárhæð ber skipuðum talsmanni þeirra, Ragnari Steinbergssyni hæstaréttarlögmanni, kr. 1.200.000 í málsvarnarlaun.